

واقع گرایی ساختاری و جایگاه سوریه در سیاست‌های منطقه‌ای ایران و روسیه

سید محمد موسوی^۱

دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه پیام نور

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۱/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۹/۰۷

چکیده

با شروع بحران سیاسی در سوریه، بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای بر اساس منافع خود جهت‌گیری‌های مختلفی را در رابطه با این کشور، که از اهمیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک خاصی در منطقه خاورمیانه برخوردار است، اتخاذ نموده‌اند. در این میان نقش بازیگرانی مثل روسیه و جمهوری اسلامی ایران از اهمیت فراوان برخوردار است. هدف از نوشتار حاضر مطالعه جایگاه سوریه در سیاست‌های منطقه‌ای ایران و روسیه با بهره‌گیری از نظریه واقع‌گرایی ساختاری است. از این رو سؤال اساسی پژوهش حاضر این است که سوریه در سیاست‌های منطقه‌ای ایران و سوریه چه جایگاه و اهمیتی دارد؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سوریه در معادلات بین‌المللی روسیه؛ با توجه به موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک خاص سوریه، روابط دیرینه و سنتی کرملین-دمشق، وجود پایگاه نظامی طرطوس، جلوگیری از نفوذ بیشتر غرب در منطقه، بی‌اعتمادی روس‌ها به غرب در قبال نحوه برخورد با بحران سوریه، ترس از تکرار سناریوی لیبی در سوریه، تقابل گرایی با آمریکا، ملاحظات اقتصادی، وجود قراردادهای نظامی با سوریه، و جلوگیری از گسترش ناتو، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. از سوی دیگر جمهوری اسلامی ایران با تداوم حمایت خود، چندین هدف حیاتی نظیر جلوگیری از وقوع حوادث مشابه در خاورمیانه باهدف جلوگیری از توسعه‌ی نفوذ رژیم اسرائیل در منطقه، حفظ ائتلاف شیعی و حفظ تعادل ژئوپلیتیکی منطقه را دنبال می‌کند. در نتیجه صحنه تحولات سوریه، زمینه مساعدی را برای برجستگی عینی نقاط اشتراک ایران و روسیه در قبال تحولات بین‌المللی و منطقه خاورمیانه فراهم ساخته است. هر دو کشور به دلایل مختلف تاریخی، ژئوپلیتیکی و حفظ منافع و امنیت ملی خود با گسترش حوزه نفوذ سیاسی، اقتصادی و نظامی جهان غرب در مناطق پیرامون خود مخالف هستند و نقش بسزایی در شکل‌گیری سوریه جدید دارند. این مقاله با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی سرانجام یافته است.

واژه‌های کلیدی: جمهوری اسلامی ایران، روسیه، سوریه، سیاست خارجی، واقع‌گرایی ساختاری

مقدمه و بیان مسئله

روابط ایران و سوریه از آن دست مناسباتی در جهان دیپلماسی است که به تداوم و گسترده‌گی معروف شده است. اهمیت استراتژیک این روابط دوجانبه، اغلب کشورهای عمده عرب، اروپای غربی و آمریکا و اسرائیل را به خود مشغول ساخته است. با شروع و ادامه بحران در سوریه، اهمیت روابط ایران و سوریه دیگر برخلاف گذشته صرفاً در سطح دوجانبه و ابعاد امنیتی و ضد اسرائیلی نیست، بلکه می‌توان گفت که این دو کشور، یک محور را تشکیل داده‌اند، محوری که آمریکا، اسرائیل، اروپای غربی و اکثر جهان عرب را متوجه خودساخته است. این روابط شکل‌دهنده یک محور وسیع منطقه‌ای است که عراق و لبنان را در بر گرفته و موسوم به محور مقاومت است.

صحنه تحولات سوریه، زمینه مساعدی را برای برجستگی عینی نقاط اشتراک ایران و روسیه در قبال تحولات بین‌المللی و منطقه خاورمیانه فراهم ساخته است. هر دو کشور به دلایل مختلف تاریخی، ژئوپلیتیکی و حفظ منافع و امنیت ملی خود با گسترش حوزه نفوذ سیاسی، اقتصادی و نظامی جهان غرب در مناطق پیرامون خود مخالف هستند. از این رو است که تهران و مسکو طی سال‌های اخیر، مواضع انتقادی مشابهی را در قبال اتخاذ رویکردهای یک‌جانبه در مناسبات بین‌الملل از سوی ایالات متحده، گسترش ناتو به شرق، طرح استقرار سپر دفاع موشکی در جمهوری چک و لهستان و سپس در ترکیه، وقوع انقلاب‌های رنگی در مناطق پیرامونی روسیه، فعالیت نهادهای فرهنگی و سیاسی غرب‌گرا و گسترش دامنه فعالیت‌های اقتصادی غرب به‌ویژه در حوزه انرژی داشته‌اند. از این زاویه، نگرش هر دو کشور به تحولات کنونی سوریه را باید در نگرانی مشترک از گسترش دامنه نفوذ جهان غرب در منطقه استراتژیک خاورمیانه دانست. روس‌ها به‌خوبی بر این نکته واقف‌اند که در صورت سرنگون شدن نظام سیاسی کنونی سوریه کل منطقه زیر سلطه غرب به‌ویژه آمریکا قرار می‌گیرد و این برای روسیه‌ای که در حال احیاء شدن است یک زیان بزرگ تلقی می‌شود. از این رو، سوریه و آینده آن در سیاست خارجی ایران و روسیه جایگاه محوری دارد. بدین ترتیب مسئله اساسی مقاله نشان دادن جایگاه سوریه در سیاست خارجی ایران و روسیه است. بر این اساس، این پژوهش درصدد کاربست نظریه واقع‌گرایی ساختاری برای تحلیل سیاست روسیه و جمهوری اسلامی ایران در قبال بحران سوریه است.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۹۰

سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۱

مبانی نظری: واقع گرایی ساختاری

واقع گرایی نوکلاسیک تلفیقی از واقع گرایی کلاسیک و نوواقع گرایی است. این نظریه در واکنش به ضد تقلیل گرایی بیش از اندازه نوواقع گرایی ارائه شد. نوکلاسیک مفروضه های نوواقع گرایی را رد نمی کند بلکه درصدد اصلاح آنهاست تا رفتار و سیاست خارجی کشورهای منفرد و مشخص را تبیین نماید. به گونه ای که با تأکید بر تعامل نظام بین الملل و پویش های کشورها تلاش می کند تا راهبردهای کلان کشورهای منفرد در قبال الگوهای تکرارشونده نتایج بین المللی را توضیح دهد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۰: ۲۷۷). از این رو، فهم رابطه بین توزیع قدرت نسبی و سیاست خارجی مستلزم بررسی هر دو بافت و بستر داخلی و بین المللی است که سیاست خارجی در چارچوب آن تدوین و اجرا می شود (Rose, 1998: 144).

واقع گرایان نوکلاسیک برآنند که گستره و بلندپروازی سیاست خارجی یک کشور در وهله نخست ناشی از جایگاه آن در نظام بین الملل و به ویژه توانمندی های آن در زمینه قدرت نظامی است. اما درعین حال تأکید دارند که تأثیر این توانمندی ها بر سیاست خارجی غیرمستقیم و پیچیده است، زیرا فشارهای نظام باید از طریق متغیرهای میانجی در سطح واحدها تبیین شوند. نوکلاسیک ها برخلاف واقع گرایان تنها به عوامل سطح نظام توجه ندارند، بلکه برآیند که برداشت های ذهنی و ساختار داخلی دولت ها نیز حائز اهمیت اند. نوکلاسیک ها را می توان در دو مقوله تهاجمی و تدافعی گنجانند.

الف - واقع گرایی تهاجمی: واقع گرایان تهاجمی چنین استدلال می کنند که آناارشی دولت ها را وادار می سازد قدرت نسبی خود را به حداکثر برسانند. امنیت و بقا در درون نظام بین الملل هرگز قطعی نیست و دولت ها می کوشند با به حداکثر رساندن قدرت و نفوذ خود، امنیت خویش را به حداکثر برسانند.

ب- واقع گرایی تدافعی: واقع گرایان تدافعی نیز به رابطه میان آناارشی و الزامات نظام بین الملل از یک سو، و رفتار دولت ها از سوی دیگر، توجه دارند، اما رابطه را پیچیده تر می بینند. فرض واقع گرایی تدافعی این است که آناارشی بین المللی معمولاً خوش خیم است یعنی امنیت چندان نایاب نیست و فراوان است. در نتیجه، دولت ها که این را درمی یابند، رفتاری تهاجمی نخواهند داشت و تنها در شرایطی که احساس کنند تهدیدی علیه آنها

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعه دراست العالم الاسلامی
پژوهش های پای جهان اسلام

وجود دارد نسبت به آن واکنش نشان می‌دهند و این واکنش نیز اغلب تنها در سطح موازنه و بازداشتن تهدیدگر است.

نواقعی گرای به‌طور محوری روی ساختار نظام بین‌الملل، واحدهای متعامل آن و تغییر و تداوم‌های نظام متمرکز می‌شود؛ در این نظریه ساختار نظام و به‌طور خاص توزیع نسبی قدرت کانون محوری تحلیل هستند. بازیگران از اهمیت کمتری برخوردار هستند زیرا ساختارها آن‌ها را وادار می‌کنند به گونه خاصی رفتار کنند.

کنت والتز معتقد است، ساختار که خود محصول تعامل واحدها است بعد از شکل گرفتن، رفتار واحدها (دولت‌ها) را تحت تأثیر قرار داده و آن را تحدید و تعیین می‌نماید. والتز از بین سه مؤلفه: اصل سازمان دهنده (فقدان اقتدار مرکزی یا سلسله مراتبی)، تعیین کارکردهای واحدها و اصل بقا (و توزیع توانمندی‌ها)، مؤلفه سوم را عامل اصلی تمایز در نظام بین‌الملل معرفی می‌کند (مشیرزاده، ۱۳۸۴: ۱۱۴).

موضوع دیگری که در ارتباط با واقع‌گرایی ساختاری کنت والتز باید مورد توجه قرارداد، مسئله امنیت است. والتز معتقد است «هدف نهایی هر دولت، تحصیل امنیت است. چراکه دولت‌ها هیچ‌گاه نمی‌دانند چه میزانی از امنیت در یک سیستم آنارشیک برایشان کفایت می‌کند» (احمدی و زارع، ۱۳۹۰: ۸۴). روسیه، در نظم جدید بین‌الملل مبتنی بر قدرت هژمونی ایالات متحده آمریکا، نه تنها از آزادی عمل دوران دوقطبی محروم گردیده، بلکه با محدودیت‌هایی تحمیلی از سوی ساختار جدید مواجه شده است. از همین برداشت ساختارگرایانه به‌نظام بین‌الملل و مفهوم نبود اقتدار مرکزی (آنارشی) است که مفهوم موازنه قدرت برای توصیف سازوکار طبیعی (سیمبر، قربانی و مرادی افراپلی، ۱۳۹۲: ۱۶۶)، که دولت‌ها در وضعیت آنارشیک اقدام به موازنه کنند مگر آنکه نگرانی امنیتی آن‌ها در حدی نباشد که موازنه را به‌ضرورت فوری تبدیل کند یا توان موازنه وجود نداشته باشد و یا آنکه موازنه بسیار پرهزینه باشد. در هر صورت، قدر مسلم آن است که «ترس از قدرت در یک محیط آنارشیک، هدایت دولت‌ها را در سیستم، به سمت موازنه در برابر یکدیگر به دنبال دارد، زیرا در صورت آنارشی دولت‌ها به‌صورت مداوم نگران امنیتشان در سیستم می‌باشند و این نگرانی باعث تحریک دولت‌ها به سمت ارائه یک رفتار توازن بخش به‌عنوان یک رفتار خودیاری خردمندانه می‌شود» (احمدی و زارع، ۱۳۹۰: ۸۴).

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۹۲

سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۱

تلفیق سطوح فردی، ملی و بین‌المللی در واقع‌گرایی نوکلاسیک

واقع‌گرایی نوکلاسیک به بررسی نقش قانونی و محوری دولت پرداخته و تلاش می‌کند تا توضیح دهد چگونه و تحت چه شرایطی خصوصیات داخلی کشورها بین برآوردهای تصمیم‌گیرندگان آن‌ها از تهدیدها و فرصت‌های بین‌المللی و سیاست خارجی آن‌ها قرار گرفته و به آن شکل می‌دهد. پس هدف اصلاح نظریه نواقع‌گرایی از طریق افزودن متغیرهای میانجی داخلی بین انگیزه‌ها و محرک‌های سیستمیک و تصمیم‌های سیاست خارجی است. چون، ساختار نظام بین‌الملل به معنای چگونگی توزیع قدرت و سطح تهدیدهای خارجی به‌تنهایی نمی‌تواند سیاست خارجی و رفتار آن را تبیین کند. بلکه ترکیبی از محدودیت‌ها و فرصت‌های بین‌المللی، سطح و میزان تهدیدهای خارجی و فرصت‌ها و محدودیت‌های داخلی رفتار سیاست خارجی را تبیین می‌کند. به‌گونه‌ای که تلقی و تعریف از تثبیت و تغییر توزیع قدرت و تهدیدها و شرایط خارجی نقش تعیین‌کننده‌ای در تعیین واکنش کشورها به آن‌ها دارد (Taliaferro, et al., 2009:1-2). واقع‌گرایی نوکلاسیک نیز مانند نواقع‌گرایی پی‌گیری قدرت توسط کشورها را ناشی از انگیزه و احساس نیاز آنان برای تأمین امنیت در نظام بین‌الملل آنارشیک و خودیار می‌داند. نواقع‌گرایی تنها یک متغیر مستقل یعنی قطبیت و یک متغیر وابسته یعنی نتایج بین‌المللی را مورد توجه و تحلیل قرار می‌دهد؛ اما واقع‌گرایی نوکلاسیک، متغیرهای مستقل در دو سطح واحد و سیستمیک را برای تبیین نتایج بین‌المللی و سیاست خارجی کشورهای منفرد به کار می‌گیرد. یک نظریه سیستمیک متصلب محض، همان‌گونه که والتز می‌گوید می‌تواند به ما بگوید که نظام‌های با ساختار متفاوت چه الزامات و امکاناتی را ایجاد می‌کنند، اما نمی‌تواند عیناً به ما بگوید واحدهای یک سیستم چگونه و به چه میزان مؤثری به این فشارها، امکانات و فرصت‌ها واکنش نشان خواهند داد (Waltz, 1979: 73).

به نظر واقع‌گرایان نوکلاسیک، تحلیل سیاست خارجی باید دربرگیرنده عوامل سیستمیک، داخلی و فردی باشد و تأثیر هر یک از این عوامل بر ابعاد مختلف سیاست خارجی را تبیین نماید (Taliaferro, 2000/01:4). به عبارت دیگر، همان‌گونه که رز می‌گوید: «واقع‌گرایی نوکلاسیک آشکارا هر دودسته از متغیرهای داخلی و خارجی را شامل می‌شود» (Rose, 1998: 14).

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعه‌ی دراست‌های اسلامی
پژوهش‌های جهانی اسلام

نقش میانجی دولت و جامعه در سیاست خارجی

واقع گرایی نوکلاسیک به عنوان یک نظریه سیاست خارجی تأثیرگذاری قدرت نسبی دولت در نظام بین الملل (به عنوان متغیر مستقل) از طریق ساختار دولت و ادراکات، برداشتها و برآوردهای تصمیم گیرندگان از قدرت نسبی کشور (به عنوان متغیر میانجی) بر سیاست خارجی و رفتار و راهبرد کشورها در نظام بین الملل (به عنوان متغیر وابسته) را تحلیل می کند. از این رو، یک کمر بند انتقالی میان انگیزه ها و محرک ها و محدودیت های سیستمیک و سیاست خارجی کشورها قرار می گیرد. به طوری که متغیرهای سیستمیک، آناشرشی بین المللی، توزیع قدرت نسبی و عدم اطمینان و قطعیت ناشی از آن، محرک ها و الزاماتی را برای کشورها ایجاد می کند تا برای تأمین امنیت تلاش نمایند (Taliaferro, et al., 2009: 5). بنابراین، ویژگی ها و خصوصیات کشورها و تصمیم گیرندگان آن ها و دیدگاه کشورها به چگونگی استفاده از قدرت، میانجی محدودیت ها و قیدوبندهای ساختاری و رفتار سیاست خارجی قرار می گیرد. لذا، در تحلیل سیاست خارجی ویژگی ها و خصوصیات داخلی کشورها مانند توانایی سیاست گذاران در استخراج منابع برای تعقیب (Elman, 2007: 16) و تأمین اهداف سیاست خارجی باید مورد بررسی قرار گیرد.

بنابراین، واقع گرایی نوکلاسیک به تبیین نقش میانجی و مداخله گر دولت در سیاست خارجی می پردازد. به گونه ای که راه ها و سازوکارهای مختلفی را توضیح می دهد که از طریق آن دولت به معنای یک دستگاه مرکزی یا نهادهای حکومتی، به ارزیابی تهدیدها و فرصت های ناشی از نظام بین الملل آناشرشیک پرداخته و سیاست خارجی خاص را در قبال آن تدوین و اجرا می کند.

تحلیل و بررسی بحران سوریه

تحولات داخلی سوریه در اوایل سال ۲۰۱۱، اگرچه دیرتر از تحولات دیگر کشورهای عربی منطقه، شروع شد. اما بی شک عامل اصلی شعله ور شدن اعتراضات مردمی علیه نظام سیاسی سوریه، شکل گیری خیزش ها و انقلاب های عربی در منطقه است. مخالفان داخلی و خارجی نظام سیاسی سوریه نیز با الهام گرفتن از این انقلاب ها دستیابی به خواسته های خود را ابتدا از طریق مسالمت آمیز به صورت مقاومت مدنی و برپایی تظاهرات خیابانی

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش های بانی جهان اسلام

۹۴

سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۱

دنبال نمودند. اما توسل جستن این مخالفان به بیگانگان و اقدامات خشونت‌آمیز دستگاه امنیتی حزب بعث با معترضین، کم‌کم زمینه‌های ورود قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای به دامنه این اعتراضات را فراهم نمود. به‌هرحال، سوریه با برخورداری از مؤلفه‌های خاص سیاسی، جمعیتی و ژئوپلیتیک یکی از کشورهای مهم و نقش‌آفرین خاورمیانه است. قرار گرفتن این کشور در نقطه اتصال سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا، بالاترین منظر ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک را به آن بخشیده است. به خاطر این اهمیت فوق‌العاده سوریه در منطقه استراتژیک خاورمیانه است که بسیاری از کارشناسان سیاسی این کشور را بزرگ‌ترین کشور کوچک جهان نامیده‌اند (کتاب سبز سوریه، ۱۳۸۷: ۲۹-۲۵). از دیگر علل روی دادن این تحولات که بدون تردید سخت‌ترین چالش داخلی نظام بشار اسد تاکنون بوده است، می‌توان به نقش مهم منطقه‌ای سوریه و اهمیت بازیگری این کشور در تحولات منطقه از جمله مباحث مربوط به فلسطین، محور مقاومت، مذاکرات سازش میان اعراب و اسرائیل، مسئله عراق و دیگر مسائل منطقه‌ای اشاره کرد (نیاکویی، ۱۳۹۱: ۱۴۳). به‌منظور درک بهتر نقش سوریه در منطقه باید به اتحاد استراتژیک این کشور با ایران اشاره و توجهی خاص داشت. چراکه سوریه به‌عنوان ایجادکننده ارتباط با حزب‌الله و کانال اصلی برای تقویت جبهه مقاومت به شمار می‌رود. (William Samii, 2008: 29)

ابعاد داخلی بحران

همان‌طور که ذکر شد، در تحلیل ناآرامی‌های سوریه عده‌ای از تحلیلگران این ناآرامی‌ها را تنها امتداد جنبش‌های مردمی در خاورمیانه و شمال آفریقا می‌دانند. در این نگاه سوریه همانند سایر کشورهای عربی و آفریقایی، گرفتار مشکلات و معضلات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است که مردم آن برای رهایی از این مشکلات، دست به اعتراض و مبارزه علیه رژیم بشار اسد زده‌اند (سراج، ۱۳۹۰: ۲). اما این سطح از تحلیل نگاه راهبردی به ناآرامی‌های سوریه ندارد و صرفاً متغیرهای داخلی را در تحلیل وضعیت داخلی این کشور در نظر می‌گیرد. چون جامعه سوریه متفاوت از جوامع تونس و مصر است. بافت جامعه سوریه بیشتر عشیره‌ای است و دچار شکاف‌های طایفه‌ای و قومیتی و ترکیب نامتجانس جمعیتی است. ریشه اصلی بحران جمعیتی این کشور به این واقعیت برمی‌گردد که از اقوام و طایفه‌های مختلف

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام
جمعیت نرسان العالم الاسلامی

۹۶

سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۱

تشکیل شده است (آجر لو، ۱۳۹۰: ۵۹) مطالبات معترضان داخلی بشار اسد عبارت‌اند از: بهبود وضعیت معیشتی و رفاه اقتصادی، مبارزه با فساد اقتصادی و رشوه‌خواری، انجام پروژه‌های عمرانی و از میان برداشتن فضای امنیتی حاکم بر جامعه. البته، جوانان و طبقه متوسط و اقشار تحصیل کرده سوری نیز افزون بر درخواست‌های یادشده، خواهان آزادی فعالیت احزاب، حذف نظام - تک حزبی و انتخابات آزاد هستند (بشارتی، ۱۳۹۲: ۳۲). اگرچه سوریه مشکلات متعدد زیرساختی و گاه جدی در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی دارد، اما ناآرامی‌های این کشور از جنس و جوهره خیزش‌های مردمی و بیداری اسلامی نیست، بلکه تابعی از رقابت‌های راهبردی و ژئوپلیتیکی منطقه‌ای و همچنین متأثر از معادلات بین‌المللی است که هدفی جز تضعیف مقاومت اسلامی و مهار ایران را دنبال نمی‌کند. تحولات سوریه با تحولات تونس و مصر و لیبی، تفاوت ماهوی و بنیادی دارد چون قیام‌های مردمی در این کشورها از خصلت فراگیری، بومی و غیر وابسته برخوردار بود. حال آنکه بحران سوریه نه خصلت فراگیر دارد و نه بومی است و شاهد این مدعا، دعوت شورای ملی گروه مخالف سوریه از کشورهای خارجی برای مداخله در سوریه طبق الگوی لیبی است (موسوی زاده، ۱۳۹۰: ۵۱). اما با این حال نمی‌توان انکار کرد که بخش‌هایی از مردم سوریه نیز از زمان حافظ اسد با نظام سیاسی این کشور مخالف بوده‌اند و در موضع اپوزسیون قرار گرفتند. به هر حال، رهبری جبهه مقاومت، حمایت از جریان مقاومت در فلسطین و لبنان و اتخاذ مواضع مبارزه‌جویانه و سرسختانه علیه سیاست‌های توسعه‌طلبانه رژیم صهیونیستی، همواره مشروعیت بشار اسد را در میان مردم سوری افزایش داده است و تا حدودی از حمایت ملی‌گرایانه نیز بهره می‌برد (نیاکوئی، بهمنش، ۱۳۹۱: ۱۱۱).

ابعاد منطقه‌ای بحران

بعد منطقه‌ای بحران سوریه، که به‌زعم این پژوهش مهم‌ترین بعد آن است به دخالت‌های قدرت‌های منطقه‌ای مربوط می‌شود. در واقع، تداوم بحران سوریه ناشی از رقابت بین دو جریان متضاد مقاومت و محافظه‌کاری عربی در منطقه خاورمیانه است. در این میان سوریه در محور مقاومت از جایگاه ژئوپلیتیک و استراتژیک ویژه‌ای برخوردار است، چراکه حلقه اتصال بین ایران و عراق با مقاومت اسلامی در لبنان و فلسطین است. از ویژگی بحران سوریه دخالت‌های، مستقیم و غیرمستقیم عوامل بیرونی است؛ به‌گونه‌ای که با شروع اعتراضات

از مارس ۲۰۱۱ بازیگران مهم منطقه ای تکلیف خود را در قبال آن می دانستند: از یک طرف اتحادیه عرب، شورای همکاری خلیج فارس مخصوصاً عربستان و قطر، به همراه ترکیه و اسرائیل، رضایت و حمایت کامل خود را از معترضان داخلی و خارجی بشار اسد، اعلام نمودند و به تلاش های خود در جهت نفوذ بیشتر و مدیریت اعتراضات افزودند. از طرف دیگر ایران، حزب الله و دولت لبنان و عراق به حمایت از دولت بشار اسد و ثبات حکومت وی می پردازند (نیاکویی و بهمنش، ۱۳۹۱: ۱۰۴). در نگاه اغلب تحلیلگران خاورمیانه، یکی از اهداف اصلی عربستان در بحران سوریه، تضعیف جمهوری اسلامی ایران و محور مقاومت در منطقه است، که با همراهی ترکیه و قطر در مقام حامیان مخالفان نظام سیاسی سوریه، اصلی ترین بازیگران منطقه ای دخیل در بحران می باشند که علیه دولت سوریه متحد استراتژیک ایران وارد عمل شده اند. به صورت مستقیم با ارسال نیروهایی یا تشکیل گروه های شبه نظامی و گماشتن مزدوران، ارسال سلاح و کمک های مالی و پرداخت حقوق به معترضان و به صورت غیرمستقیم با حمایت های رسانه ای، تبلیغاتی و فشار سیاسی در مجامع بین المللی و منطقه ای علیه دولت سوریه، در امور داخلی این کشور نقش آفرینی می کنند (آجر لو، ۱۳۹۰: ۶۱). از آنجایی که عربستان، سوریه را به خاطر حمایت از جریان مقاومت و حزب الله، باعث کاهش نفوذش در لبنان می داند، بنابراین این تحولات فرصت مناسبی را در اختیار عربستان قرارداد تا بتواند از سوریه و در مرحله بعد ایران انتقام بگیرد.

از این روی عربستان با تلاش برای تغییر رژیم در سوریه، تغییر استراتژی خود در قبال منطقه و رقابتش با ایران، شروع کننده جنگ نیابتی تمام عیار در تحولات این کشور شد. واقعیت آن است که در بحران سوریه که غربی ها و دول محافظه کار عربی (Harriet, 2012: 8) آن را جنگ بین آزادی و دیکتاتوری معرفی می کنند، ما با یک جنبش مردمی یا اسلامی مستقل علیه حکومت بشار اسد روبرو نیستیم، بلکه ریشه های بحران منبعث است از اوج گیری منازعه موازنه قدرت در منطقه بین محور مقاومت و محور محافظه کار طرفدار بلوک غرب، که تحت تأثیر شکل گیری بهار عربی و جنبش بیداری اسلامی شاهد آن هستیم (صفوی، ۱۳۹۱: ۱۰۲).

ابعاد بین المللی بحران

یکی از عوامل اصلی گسترده گی و تداوم بحران سوریه، جایگاه ویژه ژئوپلیتیک آن است.

این امر باعث افزایش جایگاه منطقه‌ای و نقش بازیگری سوریه در تحولات منطقه ازجمله مباحث مربوط به فلسطین، مقاومت، مذاکرات سازش با اسرائیل، مسئله عراق و دیگر مسائل منطقه‌ای شده است. بر همین اساس سوریه تاکنون عامل ثبات در منطقه محسوب می‌شده و برای ایفای این نقش ثبات‌آفرین در تحولات منطقه همواره در توجه طرف‌های منطقه‌ای بین‌المللی بوده است (متقی، ۱۳۹۰: ۱۲). و درواقع، ژئوپلیتیک سوریه به این کشور جایگاهی استراتژیک بخشیده است و آن را در نزد قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی بااهمیت نموده است. سوریه ازجمله کشورهایی است که تقابل و کنش سه عامل جغرافیا، قدرت و سیاست، موجب شکل‌گیری نوعی رقابت بین‌المللی برای تأثیرگذاری و مدیریت حوادث داخلی این کشور شده است (نیاکوئی، بهمنش، ۱۳۹۱: ۱۰۳). همچنین از طرفی دیگر ایالات متحده آمریکا، اتحادیه اروپا، روسیه و چین نیز دنبال منافع استراتژیکی و اقتصادی خود در منطقه هستند. از یک‌سو بحران سوریه را همچون تهدیدی برای منافع استراتژیک خود می‌نگرند و از سوی دیگر به‌عنوان فرصتی برای محکم کردن مواضع و گسترش نفوذ خود در منطقه، به تحولات سوریه چشم دوخته‌اند. در خصوص تبیین مسئله سوریه از لحاظ سطح بین‌المللی، نقش و اهداف دو قدرت بزرگ فرا منطقه‌ای حائز اهمیت است. ایالات متحده در بحران سوریه دو هدف عمده را دنبال می‌کند؛ اول حفظ امنیت اسرائیل و دوم نفوذ در محور مقاومت در جهت مهار جمهوری اسلامی ایران (نیاکوئی، ۱۳۹۱: ۱۶۵). بر این مبنا، از دیدگاه غرب و به‌ویژه آمریکا، چنانچه سوریه که حلقه وصل اعضای محور مقاومت است، سقوط کند و جهت سیاست خارجی این کشور به‌سوی جریان محافظه‌کار تغییر یابد، به‌نوعی شاید امنیت اسرائیل پس از انقلاب‌های عربی و به‌ویژه انقلاب ژانویه ۲۰۱۱ در مصر تا حدی ترمیم خواهد شد. تحولات داخلی سوریه برای روس‌ها نیز به همان میزان بلکه بیشتر از آن حائز اهمیت است. سوریه در دنیای پسا جنگ سرد همواره جایگاه ویژه‌ای در سیاست خارجی روسیه در منطقه خاورمیانه داشته است. از این‌رو تحولات سوریه نه به‌مثابه بحرانی که دامن‌گیر یکی از دوستان دیرین روسیه شده است، بلکه افزون بر آن بحرانی در آخرین حلقه از متحدان استراتژیکی روسیه در منطقه است. از مهم‌ترین دلایل اهمیت سوریه در معادلات بین‌المللی روسیه می‌توان به این موارد اشاره کرد؛ موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک خاص سوریه، روابط دیرینه و سنتی کرملین - دمشق، وجود پایگاه نظامی طرطوس، جلوگیری از نفوذ بیشتر غرب در منطقه، بی‌اعتمادی روس‌ها به غرب در قبال نحوه برخورد با بحران سوریه، ترس

از تکرار سناریوی لیبی در سوریه، تقابل گرایی با آمریکا، ملاحظات اقتصادی، جلوگیری از گسترش ناتو، وجود قراردادهای نظامی با سوریه و غیره. بنابراین سقوط نظام سیاسی سوریه برای رهبران کرمین به مفهوم از دست دادن آخرین حلقه از متحدان پر و پا قرص روسیه در خاورمیانه است و این به معنای ورود ناتو به حیات خلوت منافع روس ها و تضعیف موقعیت، اعتبار و جایگاه بین المللی روسیه و درنهایت ناکامی در تحقق مبانی سند دکترین امنیت ملی روسیه است. بنابراین مسئله مهم برای روسیه در قبال بحران سوریه نه شخص بشار اسد بلکه نظام سیاسی سوریه است. آنان درصددند که نظام سیاسی سوریه را همچنان به منزله نظامی که به ایفای نقش منطقه ای خود در راستای منافع روسیه مبادرت ورزیده است، حفظ نمایند و از هرگونه خطری که متوجه منافع روسیه نیز می گردد، مصون نگهدارند. درواقع می توان گفت که روسیه در تلاش است تا بحران سوریه را بحرانی داخلی نشان دهد تا از این طریق مانع دخالت سایر کشورها به خصوص غرب و آمریکا در حوزه نفوذ سنتی خود شود (آدمی و آخرالدین، ۱۳۹۲: ۵۶).

بازیگران نقش آفرین در بحران سوریه

قبل از واکاوی و تبیین نقش آفرینی ایران و فدراسیون روسیه در بحران سوریه، ضرورت دارد به نقش سایر بازیگران منطقه ای و فرا منطقه ای تأثیرگذار در این بحران اشاره کنیم؛ زیرا بخش عمده ای از مشکلات موجود در سوریه و حل نشدن بحران به منافع و جهت گیری های متفاوت و گاه متعارض این بازیگران مهم برمی گردد. در این راستا، بازیگران منطقه ای و فرا منطقه ای نقش آفرین در بحران سوریه را می توان در قالب دو محور غربی عربی ترکی و روسی چینی ایرانی از یکدیگر تفکیک و تقسیم بندی کرد. اصلی ترین بازیگران محور اول اتحادیه اروپا، آمریکا، ترکیه و کشورهای عربی نظیر عربستان سعودی و کویت هستند. کشورهای اصلی و تعیین کننده در محور دوم نیز جمهوری اسلامی ایران، فدراسیون روسیه و چین هستند.

محور غربی، عربی و ترکی به رهبری ایالات متحده آمریکا

مسلماً یکی از نقش آفرینان اصلی و تعیین کننده در بحران سوریه و دامنه دار شدن آن ،

کشورهای مخالف رژیم بشار اسد و حامی معارضان هستند که در اصطلاح محور غربی عربی ترکی خوانده می‌شوند. این محور بازیگران مختلفی مانند اتحادیه اروپا، آمریکا، ترکیه، عربستان سعودی، قطر و کشورهای حاشیه خلیج فارس را شامل می‌شود. تمام این بازیگران به رهبری آمریکا باهدف مشترک سرنگونی رژیم اسد به تأثیرگذاری بر بحران سوریه پرداخته‌اند. درواقع، کشورهای عضو این محور خواهان تغییر وضعیت و سقوط نظام سیاسی کنونی سوریه هستند.

در این میان کشورهای آمریکا، ترکیه و عربستان نقش‌آفرینان اصلی در محور خواهان تغییر رژیم بشار اسد در قبال بحران سوریه به شمار می‌روند. البته بدون تردید نقش رهبری و سیاست‌گذاری اصلی در این محور بر عهده ایالات متحده آمریکاست. می‌توان گفت بازیگران مختلف محور غربی عربی ترکی به ویژه سه کشور مذکور به عنوان یکی از اصلی‌ترین و مهم‌ترین نقش‌آفرینان در بحران سوریه از آغاز تاکنون بوده و همواره کوشیده‌اند با همسانی منافع استراتژیک خود ضمن تقویت توان سیاسی و عملیاتی مخالفان به تضعیف رژیم اسد و در نهایت سقوط آن بپردازند (نیاکویی و بهمنش، ۱۳۹۱: ۱۰۰).

محور روسی، چینی و ایرانی به رهبری فدراسیون روسیه

یکی از بازیگران تعیین‌کننده و بسیار مهم در بحران سوریه، کشورهای خواهان حل سیاسی بحران و مخالف دخالت خارجی و تقویت و تجهیز مخالفان هستند که در اصطلاح با عنوان محور روسی چینی ایرانی خوانده می‌شوند. کشورهای روسیه، چین، ایران، عراق و جنبش‌های مقاومت اسلامی نظیر حزب الله را می‌توان در قالب این محور بررسی کرد. نقش‌آفرینان محور روسی چینی ایرانی تلاش کرده‌اند از بسط نفوذ محور رقیب در منطقه جلوگیری کنند و حمایت‌های سیاسی و نظامی ممکن را از رژیم بشار اسد به عمل آورند. درواقع، بازیگران اصلی محور خواهان وضع موجود در سوریه، کشورهای روسیه، ایران و چین هستند. در زیر به‌اختصار به تبیین منافع، چالش‌ها و جهت‌گیری‌های ایران و روسیه در قبال بحران سوریه خواهیم.

منافع، چالش‌ها و جهت‌گیری‌ها

نقش جمهوری اسلامی ایران در بحران سوریه قابل توجه فراوان است. ایران از آغاز بحران

فصلنامه علمی-پژوهشی
مجموعه‌ی دانش‌های اسلامی
پژوهش‌های دینی جهان اسلام

در سوریه تلاش کرده است این بحران را در قالب ترتیبات منطقه‌ای ارزیابی و تفسیر و از دخالت غیرمسئولانه بازیگران خارجی جلوگیری کند (Goodarzi, 2014: 41). در این راستا، ضرورت دارد منافع، چالش‌ها و جهت‌گیری‌های ایران به‌عنوان بازیگر تعیین‌کننده در محور موافقان وضع موجود سوریه، موردبررسی قرار گیرد.

منافع: صاحب‌نظران بسیاری معتقدند که درگیری‌های سوریه بیش از هر چیز توانی است که دمشق به‌واسطه حضور در محور مقاومت منطقه به رهبری ایران پرداخت می‌کند. بر این اساس، سوریه به‌عنوان عمق استراتژیک ایران و حلقه اتصال آن به گروه‌های مبارزی نظیر حزب‌الله و حماس از اهمیت خاصی برای جمهوری اسلامی برخوردار بوده است (نجات و جعفری ولدانی، ۱۳۹۲: ۴۷). بنابراین، اصلی‌ترین منافع ایران در سوریه در قالب حفظ و تقویت محور مقاومت و مقابله با توسعه نفوذ بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای نظیر عربستان، ترکیه و آمریکا قابل ارزیابی است. بر این موارد باید تلاش ایران برای مبارزه با افراط‌گرایی و گروه‌های تکفیری را افزود؛ زیرا جمهوری اسلامی ایران از بسط ناآرامی‌های سوریه به‌کل منطقه نگران است. درواقع، جمهوری اسلامی به علت پیشینه روابط دوستانه با سوریه و نقشی که این کشور در تحکیم نفوذ ایران در منطقه دارد، تلاش کرده است منافع مبتنی بر نفی تسلط بازیگران خارجی به‌ویژه آمریکا در منطقه و تقویت محور مقاومت را با جدیت تمام پیگیری کند. (Rogers, 2012: 4) در این مسیر، همراهی قابل توجهی میان فدراسیون روسیه و ایران در بحران سوریه وجود داشته است؛ به‌گونه‌ای که تهران بخش مهمی از حمایت‌های بین‌المللی از سوریه را از کانال مسکو پیگیری کرده است.

چالش‌ها: بازیگران محور روسی و چینی و ایرانی به‌ویژه جمهوری اسلامی ایران در دستیابی به اهداف خود در بحران سوریه با چالش‌های متعددی روبه‌رو هستند؛ به‌گونه‌ای که محور حامی مخالفان سوریه مدعی است که ایران در حمایت همه‌جانبه از بشار اسد برخلاف قانون اساسی و رویه‌های جاری خود مبنی بر حمایت از آزادیخواهی ملت‌ها و دفاع از مستضعفین عالم رفتار کرده است؛ زیرا جمهوری اسلامی ایران در تحولات مربوط به بهار عربی و بیداری اسلامی در کشورهای مصر، تونس، لیبی، یمن و بحرین به انتقاد از هیئت حاکمه و دفاع از مردم انقلابی پرداخته، درحالی‌که در بحران سوریه تمام‌قد به حمایت از رژیم حاکم و مخالفت با خواسته مردم تن داده است (Stepanova, 2012: 5). از طرفی یکی

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۱۰۲

سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۱

از چالش‌های بسیار مهم ایران در حمایت از رژیم اسد در بحران سوریه، تشدید تقابل فرقه‌ای و مذهبی با بازیگران منطقه‌ای مهم مثل ترکیه و عربستان و همچنین تشدید رویارویی ایران با غرب به‌ویژه آمریکاست.

درواقع، حمایت‌های سیاسی و بعضاً نظامی ایران از نظام بشار اسد موجب خواهد شد دامنه تعارضات و رویارویی‌های ایران با محور غربی عربی ترکی در منطقه افزایش یابد و موجب از دست رفتن فرصت‌های مشترک منطقه‌ای شود (جعفری ولدانی و نجات، ۱۳۹۲: ۴۶).

جهت‌گیری‌ها: رویکرد اصلی بازیگران محور روسی چینی ایرانی به‌ویژه کشورهای ایران و چین مبتنی بر عدم دخالت خارجی و حل و فصل سیاسی بحران بوده است؛ به‌گونه‌ای که از آغاز بحران تاکنون ایران ضمن دعوت طرفین به خویشتن‌داری، خواهان گفتگو و حل سیاسی مشکلات شده است. در این راستا، تهران همواره کوشیده است تا بشار اسد را به اصلاحات سیاسی بیشتر ترغیب کند و حتی زمینه گفتگو با مخالفان و حکومت را فراهم سازد (ابراهیمی، ۱۳۹۲: ۶۰).

درواقع، ایران جهت‌گیری‌های کاملاً مثبتی را با حسن نیت تمام برای حل و فصل سیاسی و غیر خشونت‌بار بحران سوریه پیش گرفته است. چین هم به‌عنوان بازیگری مهم در معادلات منطقه‌ای و بین‌المللی در راستای محور حامی وضع موجود سوریه تلاش کرده است جهت‌گیری‌های خود را مبتنی بر احترام به حاکمیت ملی سوریه و مخالفت با دخالت نظامی در این کشور ابراز کند. همراهی چین با روسیه در وتوی قطعنامه‌های ضد سوری و محکوم کردن علنی هرگونه دخالت نظامی خارجی در بحران سوریه مؤید جدیت پکن در جهت‌گیری‌های خود مبنی بر حل و فصل سیاسی بحران سوریه است (Swaine, 2012: 3).

درمجموع، با توجه به مطالب یادشده می‌توان تأکید کرد که علاوه بر نقش مهم فدراسیون روسیه در بحران سوریه، نقش سایر بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای دخیل در این بحران نیز بسیار مهم است.

اهمیت راهبردی سوریه برای جمهوری اسلامی ایران

سوریه کشوری در حدفاصل خاور نزدیک و خاورمیانه و نقطه‌ای اتصال سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا است و ژئوپلیتیک سوریه به‌گونه‌ای طراحی شده که جایگاهی خاص و راهبردی برای

این کشور رقم زده است. در بعد ژئوپلیتیکی، سرزمین سوریه برای قدرت های منطقه ای و بین المللی از چند جنبه دارای اهمیت است.

۱. بخش بااهمیتی از منطقه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک غرب آسیا است.

۲. همسایگی با فلسطین اشغالی، لبنان و ترکیه و عراق به عنوان اجزای مهم ژئوپلیتیک منطقه

۳. کشوری تأثیرگذار در معادلات سیاسی لبنان است (آجورلو، ۱۳۹۰: ۵۶)

۴. هم پیوند با درگیری های اعراب و اسرائیل.

۵. ساخت سیاسی متفاوت و متمایز نسبت به سایر کشورهای عرب منطقه، چراکه تنها کشور عربی است که مناسبات مستقل منطقه ای و بین المللی دارد. این موقعیت راهبردی، چالش هایی همچون بی ثباتی و ناامنی را برای این کشور رقم زده است (Sutherlin, 2013:2). ایران در سوریه منافعی دارد که تمامی این منافع با روسیه یکسان نیست. مهم ترین ابعاد اهمیت استراتژیک سوریه برای جمهوری اسلامی ایران را می توان در قالب چهاراصل مورد بررسی و تحلیل قرارداد:

۱. سوریه: محور مقاومت در برابر نفوذ افسارگسیخته غرب در خاورمیانه

اهمیت سوریه برای قدرت های منطقه ای و بین المللی عبارت است از: ۱. مرکزیت سوریه به لحاظ راهبردی در خاورمیانه؛ ۲. پیوند سوریه با درگیری های اعراب و اسرائیل؛ ۳. احساس خطر از ناحیه اسلام سیاسی و بنیادگرا در کشورهای منطقه و روند روزافزون آن. سوریه برای غرب به عنوان یک وسیله ای برای رسیدن به هدفی بلندمدت خواهد بود. باین حال آنچه اهمیت اساسی دارد این است که ایران در قالب توافقی پایدار با سوریه و روسیه در راستای جلوگیری از اهداف غرب در منطقه و به ویژه سوریه است. بنابراین اصلی ترین منافع ایران در سوریه در قالب حفظ و تقویت محور مقاومت و مقابله با توسعه نفوذ بازیگران منطقه ای و فرا منطقه ای نظیر عربستان، ترکیه و آمریکا قابل ارزیابی است.

بر این موارد باید تلاش ایران برای مبارزه با افراط گرایی و گروه های تکفیری را افزود؛ زیرا جمهوری اسلامی ایران از بسط ناآرامی های سوریه به کل منطقه نگران است. درواقع، جمهوری اسلامی به علت پیشینه روابط دوستانه با سوریه و نقشی که این کشور در تحکیم نفوذ ایران در منطقه دارد، تلاش کرده است منافع مبتنی بر نفی تسلط بازیگران خارجی به ویژه

آمریکا در منطقه و تقویت محور مقاومت را با جدیت تمام پیگیری کند (Rogers, 2012: 4). در این مسیر، همراهی قابل توجهی میان فدراسیون روسیه و ایران در بحران سوریه وجود داشته است؛ به گونه‌ای که تهران بخش مهمی از حمایت‌های بین‌المللی از سوریه را از کانال مسکو پیگیری کرده است.

۲. حفظ حلقه ارتباطی با حزب الله و خط تقابل با اسرائیل

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، سیاست ضدیت با اسرائیل یکی از محورهای اساسی سیاست خارجی کشور ایران قرار گرفت و نزدیکی تهران به دمشق به بالاترین سطح خود رسید. علاوه بر مسئله ضدیت با اسرائیل، عامل اساسی دیگری که باعث شده است ایران روابط خود با سوریه را مستحکم کند موضع و سیاست‌های سوریه در برابر حزب الله لبنان است. در راستای اصل ضدیت با موجودیت اسرائیل، حزب الله مورد حمایت دولت سوریه قرار گرفته است.

در مجموع می‌توان عنوان نمود که اساساً عامل اصلی نزدیکی روابط ایران و سوریه را می‌توان اتخاذ سیاست خارجی یکسان در برابر اسرائیل و همچنین حمایت از حزب الله لبنان است. این نزدیکی روابط در راستای تأمین امنیت جمهوری اسلامی ایران و همچنین سوریه در برابر اسرائیل هست که در این راهبردهای ضد صهیونیستی، حزب الله لبنان نقش کلیدی را در سیاست خارجه ایران و سوریه بازی می‌کند و با حمایت ایران و سوریه توانسته است ضربه‌های کاری را چه به لحاظ سیاسی و چه به لحاظ نظامی بر اسرائیل وارد آورد. رابطه بین ایران و سوریه اساساً برای هردو طرف به لحاظ امنیتی حائز اهمیت هست و حفظ حلال شیعی در منطقه برای ایران از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است.

۳. سوریه: نقطه اتصال ناسیونالیسم عربی و هویت ایرانی - اسلامی

ملت، ملی‌گرایی و دولت ملی پدیده‌های نوظهوری در تاریخ جوامع اسلامی هستند. در پی سلطه‌ی همه‌جانبه اروپاییان بر جهان، اروپایی کردن نظام جهانی در دستور کار قرار گرفت و کشورهای عربی خاورمیانه قسمتی از این جهان مدرن شدند. در این ارتباط مهم‌ترین مسئله برای ایران، ناهم‌خوانی هویت ملی ایرانیان با موج ناسیونالیسم عربی حاکم بر منطقه خاورمیانه بوده است.

اما علویان سوریه که عمدتاً جزو اقشار استثمارشده و مظلوم جامعه بوده‌اند، هرگز

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۱۰۴

سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۱

نتوانستند بر مبنای ناسیونالیسم عربی یا جریان‌های فراگیر دیگر با برادران سنی خود پیوند برقرار سازند و همواره همبستگی دینی آن‌ها بر سایر احساساتشان غلبه داشته است. این امر نقطه عطفی را نیز در رابطه ایران و سوریه ایجاد کرد. ایدئولوژی ناسیونالیسم عربی موجود باعث ناممکن شدن روابط دوجانبه بین اعراب و ایران شده بود، اما در سوریه بعد از آغاز حکومت حافظ اسد کشوری که تا مدت‌های مدیدی تحت سلطه پان عربی بود هم‌اکنون تنها در قالب سکولاریسم حکومت می‌کرد و سیاست‌های پان عربیستی حزب بعث را کنار گذاشت که این امر وضعیت راهبردی بسیار مناسبی را برای جمهوری اسلامی ایران ایجاد کرد که بتواند با افزایش نفوذ خود در کشور سوریه بتواند خط اتصالی بین ناسیونالیسم عربی رقیق‌شده در سوریه و هویت ایرانی اسلامی ترسیم کند. این امر موجب شد که تاریخی از روابط بین دو کشور ایجاد شود که همراه با موافقت‌نامه‌های سیاسی، اقتصادی و نظامی متعددی شود که با مخالفت‌های گسترده اعراب روبه‌رو شد و این وضعیت باعث می‌شود که کشور سوریه تبدیل به یک مسئله‌ی امنیتی برای جمهوری اسلامی ایران شود؛ چراکه با وضعیتی که در حال حاضر در منطقه وجود دارد و اتحاد کشورهای عربی با غرب باعث نفوذ سرمایه‌داری غرب در خاورمیانه شده است، کشور سوریه با حمایت ایران همچنان می‌تواند نقش سدی محکم را در برابر لیبرال دموکراسی غرب بازی کند که این یکی از مسائل اساسی سیاست خارجی ایران و همچنین یکی از ارکان ساختار امنیتی ایران در منطقه خاورمیانه هست.

۴. استراتژی دفاع - تهاجم ایدئولوژیک

استراتژی دفاع - تهاجم ایدئولوژیک، استراتژی‌ای است که وضعیت پایداری ایران در مداخله سوریه را در معرض نمایش می‌گذارد و اساساً این نکته را متوجه نظام بین‌المللی می‌کند که ایران حضوری دائمی در سوریه دارد، چراکه بسیاری از کارشناسان و تحلیل‌گران معتقد بودند که حمایت ایران از دولت بشار اسد به صورت تدریجی کاهش خواهد یافت و ایران موضع خود را حداقل برای داشتن جایگاهی در حکومت جدید سوریه تغییر خواهد داد، اما اتفاقی که افتاد این بود که ایران نه تنها حمایت خود را از سوریه کاهش نداده است؛ بلکه با حمایت همه‌جانبه خود همه را شگفت‌زده کرد به طوری که حتی در صدد تغییر معادلات به نفع خود و دولت کنونی سوریه به رهبری بشار اسد است. استراتژی دفاع - تهاجم در واقع

استراتژی که هم‌زمان حالت دفاعی و تهاجمی خود را در سوریه به کار می‌بندد، تا بتواند با حفظ حکومت سوریه، امنیت خود را نیز بیمه نماید. به این صورت ایران از اتخاذ دفاع همه‌جانبه و منفعل در برابر هجوم سخت‌افزاری و نرم‌افزاری غرب خودداری می‌کند، در عوض هم‌زمان با اتخاذ حالت دفاعی و تبدیل کردن سوریه به یک سد دفاعی محکم، با توجه به موقعیت ژئوپلیتیک و استراتژیک سوریه، سیاست‌های تهاجمی خود را نیز به صورت غیرمستقیم به کار ببندد تا بتواند از هزینه سنگین دفاعی خود بکاهد.

با آغاز موج اعتراض در کشورهای عربی منطقه و به خصوص شکل‌گیری بحران در سوریه، بازیگران و قدرت‌های منطقه‌ای هریک نسبت به بحران اخیر سوریه تصمیم‌گیری نموده و در راستای منافع خود، مواضع خاصی را اتخاذ نمودند. در این بین جمهوری اسلامی ایران سیاست حفظ منافع استراتژیک در پرتو روابط با کشورهای هم‌پیمان منطقه‌ای و گروه‌های اسلامی نظیر حزب‌الله و حماس که در معادلات سیاسی - امنیتی منطقه نقش ویژه‌ای ایفا می‌نمایند را در رویکرد سیاست خارجی دنبال نمود و از آنجا که سوریه از جمله کشورهایی است که نقش حیاتی در اتصال استراتژیک ایران به منطقه مدیترانه و خاور نزدیک دارد، به همین دلیل جمهوری اسلامی ایران با دقت و حساسیت ویژه‌ای تحولات سوریه را دنبال نموده و به عنوان یک بازیگر و قدرت مهم منطقه‌ای، تلاش نموده که در راستای تداوم مناسبات راهبردی با این کشور و نیز حفظ منافع ملی و منطقه‌ای خود، اقدام به اتخاذ مواضع حمایتی از حکومت بشار اسد در سوریه نماید. در رابطه با تمایل جمهوری اسلامی ایران به حفظ تمامیت ارضی و نظام سیاسی سوریه محاسبات پیچیده و دشواری وجود دارد؛ چراکه با توجه به دلایل یادشده سوریه همواره برای ایران حائز اهمیت راهبردی بوده است و به همین دلیل است که ایران و سوریه در دهه‌های اخیر یک اتحاد استراتژیک را پایه‌گذاری نموده‌اند که در راستای موضع‌گیری نسبت برخی مسائل در خاورمیانه نظیر خصومت میان عرب - فارس، شیعه - سنی، پیروزی و غلبه بعضی گروه‌های تروریستی و بنیادگرا در منطقه‌ی خاورمیانه، این اتحاد همواره حفظ شده است. از این منظر جمهوری اسلامی ایران اهتمام ویژه‌ای نسبت به بحران سوریه و حفظ نظام سیاسی سوریه دارد. دلایل توجه خاص جمهوری اسلامی ایران به بحران در این کشور و اهمیت آن را در موارد زیر می‌توان جستجو نمود: ۱. ممکن است اقلیت علوی یا بقایای حزب بعث قدرت را در این کشور به دست گیرند، ۲. این احتمال وجود دارد

که تداوم جنگ داخلی در سوریه منجر به تشدید نزاع میان گروه‌های مذهبی و قومی - نژادی شود، ۳. احتمال این که اکثریت سنی مذهب بتوانند در بحبوحه بحران از فرصت استفاده نموده و خود را برای رسیدن به قدرت تقویت و تجهیز کنند (Zaborowski, 2011: 595).

با توجه به مؤلفه‌های مذکور، جمهوری اسلامی ایران در واکنش به بحران سوریه همواره سعی نموده تا ضمن حمایت از خواسته‌های مردم این کشور، تأکید بر انجام اصلاحات و لزوم حفظ حاکمیت ملی در سوریه، حمایت همه‌جانبه خود را نسبت به این کشور اعلام کند (نجات و جعفری ولدانی، ۱۳۹۲: ۴۱). به همین جهت تلاش‌های جامعی را جهت مشاوره و کمک مستشاری به ارتش سوریه انجام داده تا حکومت سوریه همچنان بر سر قدرت محفوظ ماند (Ftlon, 2013: 10). چراکه اگر جمهوری اسلامی ایران دست از حمایت حکومت بشار اسد در سوریه بردارد، هیچ تضمینی وجود ندارد که حکومت جدیدی که در دمشق قدرت را به دست گیرد، روابط خود را با ایران همچنان ادامه دهد. پس جمهوری اسلامی ایران در تلاش است تا در این مرحله دست‌کم حکومت دمشق را از بحران خارج نماید (Goodarzi, 2013: 50).

از سوی دیگر جمهوری اسلامی ایران با تداوم حمایت خود، چندین هدف حیاتی دیگر نظیر جلوگیری از وقوع حوادث مشابه در خاورمیانه باهدف جلوگیری از توسعه‌ی نفوذ رژیم اسرائیل در منطقه، حفظ ائتلاف شیعی و حفظ تعادل ژئوپلیتیکی منطقه را نیز دنبال می‌کند. از این منظر با فروپاشی حکومت بشار اسد در سوریه، بعید به نظر می‌رسد که حکومت جایگزین در این کشور با جمهوری اسلامی ایران در دستیابی به اهداف منطقه‌ای و بین‌المللی مشترک، همراهی و سازگاری نشان دهد (Bartell and Gray, 2012: 142). از منظر دیگر می‌توان استدلال نمود که جمهوری اسلامی ایران دمشق را خاکریز نخست جبهه مقاومت اسلامی قلمداد می‌کند و به همین دلیل اعتراضات و ناآرامی‌های درونی سوریه را نوعی انتقام‌گیری از موقعیت برجسته سوریه در مقاومت علیه نظام سلطه و متحدان منطقه‌ای‌اش می‌داند. از طرف دیگر سوریه به عرصه‌ای برای قدرت‌نمایی کشورهای رقیب منطقه‌ای یعنی عربستان و ترکیه با جمهوری اسلامی ایران تبدیل شده است. به عبارت بهتر سوریه به کانون تضاد منافع نیابتی کشورهای غربی و هم‌پیمانان آن‌ها در منطقه خاورمیانه با جمهوری اسلامی ایران تبدیل شده است (نجات و جعفری ولدانی، ۱۳۹۲: ۴۲).

جمهوری اسلامی ایران در طی بحران سوریه هیچ‌گاه از راه‌حل‌های نظامی و دخالت سایر کشورها اعم از کشورهای منطقه‌ای و غربی، جهت حل و فصل بحران این کشور حمایت ننموده است؛ بلکه برعکس، مسئولان و تصمیم‌گیرندگان دستگاه دیپلماسی ایران همواره معتقدند که برای حل بحران سوریه فقط یک‌راه وجود دارد و آن نیز راه‌حل سیاسی است. تأکید جمهوری اسلامی ایران بر حل بحران داخلی سوریه، توسط مردم سوریه هست و هر نتیجه‌ای نیز که در این راستا حاصل شود، بنا بر صلاح‌دید مردم این کشور رقم خورده است. با توجه به این مهم، دیدگاه حمایت‌گرایانه جمهوری اسلامی ایران نسبت به حل بحران سوریه در سه مؤلفه مهم خلاصه می‌شود: ۱. توقف خشونت و کشتار مردم در سوریه، ۲. عدم مداخله‌ی سیاسی و نظامی بیگانگان، ۳. حفظ دولت بشار اسد در کنار تأکید بر ضرورت اصلاحات داخلی. تردیدی نیست که جمهوری اسلامی ایران به سوریه به‌عنوان یک متحد راهبردی در منطقه‌ی خاورمیانه می‌نگرد و حفظ دولت سوریه و حمایت از گروه‌های اسلامی از قبیل حماس و حزب‌الله را همواره به‌عنوان یکی از اهداف مهم در رویکرد سیاست خارجی خود مطرح نموده است. همچنین جمهوری اسلامی ایران سوریه را به‌عنوان یک سپرد دفاعی امنیتی در منطقه برای خود قلمداد می‌نماید که در صورت فروپاشی حکومت بشار اسد در سوریه، ممکن است که ایران را با یک چالش و معضل بزرگ امنیتی در منطقه روبرو سازد. به همین جهت جمهوری اسلامی ایران به حکومت بشار اسد در سوریه، کمک مالی، نظامی و امنیتی اعطاء می‌نماید (نیاکویی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۳۴). در صورت پیروزی بشار اسد در سوریه، جمهوری اسلامی ایران نه تنها به یک قدرت منطقه‌ای بلکه به قطب بزرگ و مرکز شیعیان جهان نیز تبدیل خواهد شد. بنابراین رویکرد و سیاست کلان جمهوری اسلامی ایران نسبت به بحران سوریه، مخالفت با هر نوع تغییر اساسی به نفع آمریکا و متحدین منطقه‌ای این کشور در سوریه است (نیاکویی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۳۵).

دو کشور ایران و سوریه امروزه یکی از قوی‌ترین و عمده‌ترین اتحادها را در کل خاورمیانه تشکیل داده‌اند. سوریه به‌عنوان کشوری رانده‌شده در جهان عرب، نیازمند یک حامی مالی و متحدی استراتژیک است که در منطقه به لحاظ سیاسی از خودش قدرتمندتر باشد که ایران می‌تواند چنین نقشی را ایفا نماید. درواقع می‌توان استدلال نمود که ائتلاف بین ایران و سوریه از ترکیبی از ملاحظات استراتژیک، تهدیدات امنیتی مشترک، اتحاد ایدئولوژیک و

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعه‌ی دراست‌العلوم الاسلامی
انجمن مطالعات جهان اسلام

نیاز دو طرف به شرکای سیاسی مطمئن نشأت می‌گیرد. البته عامل مهم و عمده تهدیدهای امنیتی مشترک حول دو تهدید امنیتی عمده یعنی رژیم صهیونیستی و عربستان در مقام متحدان استراتژیک آمریکا بوده است که با محور استراتژیک ایران و سوریه مجاورت داشته‌اند. این دو تهدید امنیتی از قابلیت‌های تهاجمی بالایی برخوردار هستند که نیت تهاجمی آن‌ها در سیاست‌های اعلامی و اعلانی این دو کشور مشهود بوده است. بنابراین هرگونه اقدامی جهت براندازی یا تضعیف این متحد استراتژیک ایران، بازتابی بر امنیت و جایگاه منطقه‌ای ایران نیز خواهد داشت که در ادامه مهم‌ترین این چالش‌ها را بررسی می‌کنیم:

الف) تضعیف محور مقاومت: یکی از مهم‌ترین پیامدهای بحران سوریه تضعیف محور مقاومت خواهد بود. به عقیده باری بوزان اتخاذ موضعی محکم و اصولی از سوی برخی کشورهای خاورمیانه در حمایت از فلسطینی‌ها در برابر اسرائیل، جزء جدایی‌ناپذیر از مشروعیت حکومت‌ها در مقابل ملت‌هایشان به حساب آمده است. بنابراین بدون این پیوستگی‌های مشترک فرهنگی، ایدئولوژیکی، صرفاً دغدغه‌های امنیتی مشابه در این مجموعه کشورهای منطقه، نمی‌تواند الگویی جدا از وابستگی متقابل امنیتی را شکل دهد. با توجه به اینکه در مجموعه امنیتی منطقه‌ای، قاعده بازی تابع اصل حاصل جمع صفر است، یعنی سودمحور مقاومت به زیان محور سازش است و بالعکس. چراکه ایران و سوریه همواره راهبردی جامع را در ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی، امنیتی و فرهنگی با یکدیگر و در چارچوب محور مقاومت دنبال نموده‌اند. مهم‌ترین مسئله‌ای که دو طرف همواره به آن توجه داشته‌اند موضوع وابستگی متقابل امنیتی بوده است (Sun, 2010: 67).

بنابراین می‌توان چنین بیان داشت که جمهوری اسلامی در مقام قدرتی بزرگ منطقه‌ای در این بازی، بیم آن دارد که با تغییر رژیم سیاسی سوریه، حکومت جایگزین محور مقاومت اسلامی را از هم بگسلد. از منظری دیگر می‌توان استدلال نمود که جمهوری اسلامی ایران دمشق را خاک‌ریز نخست جبهه مقاومت اسلامی قلمداد می‌کند و به همین دلیل ایران در طی بحران سوریه هیچ‌گاه از راه‌حل‌های نظامی و دخالت سایر کشورها اعم از منطقه‌ای و غربی، جهت حل و فصل بحران این کشور حمایت ننموده است؛ بلکه برعکس مسئولان دستگاه دیپلماسی ایران همواره معتقدند که برای حل بحران سوریه فقط یک‌راه وجود دارد و آن نیز راه‌حل سیاسی است. تردیدی نیست که جمهوری اسلامی ایران به سوریه همچون متحدی

راهبردی در منطقه خاورمیانه می‌نگرد و حفظ دولت سوریه و حمایت از گروه‌های اسلامی محور مقاومت از قبیل حماس و حزب‌الله را همواره به‌منزله یکی از اهداف مهم در رویکرد سیاست خارجی خود مطرح نموده است. همچنین ایران کشور سوریه را به‌مثابه سپری از دفاع امنیتی در منطقه برای خود قلمداد می‌نماید که در صورت فروپاشی ممکن است که ایران را با یک چالش و معضل بزرگ امنیتی در منطقه روبرو سازد (صادقی و لطفی، ۱۳۹۴: ۱۴۰).

ب) برهم زدن ساختار قدرت و موازنه قوا در منطقه: آنچه بر مناسبات دو کشور جمهوری اسلامی ایران و سوریه یک هویت جمعی باثبات و پایدار بخشیده است، همسویی مواضع و استراتژی‌های سیاست خارجی، اشتراکات منافع، اشتراکات فرهنگی و قومی و... است. در همین راستا، باری بوزان معتقد است عنصر اصلی که باید به روابط قدرت افزوده شود الگوی دوستی و دشمنی بین دو دولت است. از آنجاکه اشتراکات منافع و ایدئولوژیک می‌تواند مبنای شکل‌گیری این الگو قرار گیرد، اتخاذ سیاست خارجی یکسان تهران و دمشق در برابر اسرائیل و تا حدودی آمریکا و همچنین حمایت از حزب‌الله لبنان و گروه‌های مقاومت فلسطینی، بستر مناسبی را برای کنار هم قرار گرفتن هویت اسلامی شیعی - ایرانی و ناسیونالیسم عربی - سوری فراهم کرد (مرادی و شهرام نیا، ۱۳۹۴: ۱۴۰).

ت) شکل‌گیری منازعات گفتمانی و تشدید تنش‌های فرقه‌ای و مذهبی در منطقه: یکی دیگر از مؤلفه‌های اصلی یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای، وابستگی متقابل امنیتی است که از عوامل افزایش همکاری بوده و باعث تبیین روابط و رفتار دولت‌ها در عرصه روابط بین‌الملل و منطقه‌ای می‌شود. وابستگی متقابل امنیتی ناظر بر وجود شبکه‌ای از تعاملات و روابط امنیتی بین اعضای یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای است که باعث ایجاد احساس مجموعه بودن میان گروهی از کشورها می‌گردد و از طرف دیگر بدین معناست که وجود یک مجموعه امنیت منطقه‌ای امکان دارد لزوماً با خواست و اراده کشورهای عضو این مجموعه انطباق نداشته باشد. از مهم‌ترین شاخص‌های امنیت منطقه‌ای در مکتب کپنهاگ، اختلافات و همبستگی‌های نژادی، قومی و مذهبی است. از دید بوزان این اختلافات فرقه‌ای همواره می‌تواند منشأ درگیری‌ها و جنگ‌های گسترده‌ای شود. در چارچوب امنیت منطقه‌ای یکی از تأثیرات بحران سوریه بر اختلافات و همبستگی‌های نژادی، قومی و مذهبی قابل ارزیابی است که به‌صورت شکل‌گیری منازعات گفتمانی با ظهور گفتمان افراطی، تکفیری و سلفی‌گری در

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعه دراست العالم الاسلامی
پژوهش های یابی جهان اسلام

منطقه بیشتر گسترش می یابد. از آغاز شکل گیری تنش در سوریه، گروه های متعددی موسوم به گروه های تروریستی تکفیری با عناوین مختلف در بحران سوریه ایفای نقش نموده اند. ویژگی مشترک و غالب همه این گروه ها، بنیادگرایی، سلفی گری، جزمیت، تخریب مقابر و شعائر مذهبی، انجام جنایات وحشیانه برای تجاوز و کشتار مردم بی گناه در لوای اسلام است. یکی از مهم ترین اهداف این گروه ها، ایدئولوژیک نمودن و سیاسی جلوه دادن اسلام، بانام اسلام رادیکال و فرقه بازی های اسلامی است. هدف نهایی چنین پروژه ای، مخدوش نمودن چهره اسلام و مقدسات و معرفی وجه منفی آن به جهانیان است. از مهم ترین گروه های بنیادگرا می توان به القاعده، جبهه النصره و گروه داعش اشاره نمود (زر نیچک، ۱۳۹۲: ۶۶).

از دیگر تهدیداتی که بحران سوریه پیش روی امنیت منطقه ای ایران به همراه خواهد داشت، بی ثباتی و ناامنی منطقه ای، در کنار تشدید تنش های فرقه ای و چالش های قومی - مذهبی است که به دنبال ظهور و قدرت یابی گروه های تکفیری و افراطی مانند القاعده و داعش یا سلفی ها امکان بروز یافته است. بهره گیری گروه های تکفیری افراطی از خلأ قدرت و ایجاد ناامنی و تداوم بی ثباتی در سطوح مختلف از جمله مسائل و ابعاد دوره گذار در سطح منطقه است که چالش هایی امنیتی را برای ایران نیز ایجاد می کند. یکی از اهداف مهم عربستان از مداخله در سوریه و تقویت و حمایت گسترده از جبهه مخالفان بشار اسد، ارائه الگوی نظم جانشین در منطقه با اندیشه سلفی گری است. امری که حاکی از تقابل ایدئولوژیکی است و به اقلیت علوی حاکم در مقابل اکثریت سنی برمی گردد. درواقع عربستان حامل این گفتمان می تواند بسترساز ایجاد نوعی تنش مذهبی باشد (کرمی، ۱۳۹۱: ۱۵۲). که چالش های امنیتی مهمی را برای امنیت منطقه ای ایران در پی خواهد داشت.

ث) بالا گرفتن رقابت تسلیحاتی در منطقه :

همان طور که باری بوزان اذعان دارد، کشورهای شمال از وابستگی و رقابت کشورهای جهان سوم به تهیه تسلیحات به عنوان منبع نفوذی استفاده می کنند و فشارهای اقتصادی و امنیتی عمده های به این کشورها در جهت وفق دادن تسلیحات خود با استاندارد فناوری نظامی روز دنیا که در اختیار کشورهای شمال است، اعمال می کنند. این عامل کشورهای جهان سوم را به طور فزاینده ای در برابر تحولاتی که در محیط امنیتی منطقه ای خویش رخ می دهد، آسیب پذیر می نماید که این امر ناشی از رقابت تسلیحاتی است (بوزان، ۱۳۷۷: ۲۷۶).

برهم خوردن توازن قوا و دگرگونی در نظم منطقه‌ای و بالا گرفتن تنش‌های قومی و مذهبی و تداوم سناریوهای ایران هراسی در منطقه، باعث خواهد شد تا مسابقه تسلیحاتی در منطقه به اوج خود برسد. همان‌گونه که تلاش‌های آمریکا و اتحادیه اروپا در استقرار موشک‌های پاتریوت (سامانه سپر موشکی) در مرزهای ترکیه و سوریه، دولتمردان روسیه را وامی‌دارد که سامانه موشکی اس ۳۰۰ را در اختیار دولت سوریه قرار دهند. تجهیز روزافزون کشورهای منطقه به سلاح‌های روز دنیا علاوه بر تشدید مشکلات اقتصادی منطقه و بلعیدن بخش بزرگی از درآمدهای ملی، می‌تواند با توجه به افزایش تنش‌های منطقه‌ای و اختلافات قومی □ قبیله‌ای و همچنین ازسرگیری ادعاهای سرزمینی میان برخی کشورهای منطقه که از تصنعی و استعماری بودن مرزهای سیاسی حاصل شده است، چشم‌انداز بی‌ثباتی و درگیری‌های نظامی در منطقه را برجسته و نزدیک می‌سازد. کشورهای خاورمیانه به دنبال سیر تحولات چند سال اخیر منطقه، کوشش نمودند با تعریف رویکردهای امنیتی مختلف، ظرفیت و توان خود را برای غلبه بر چالش‌های امنیتی افزایش دهند. اما این کوشش بسیار پرفرازونشیب و همراه با هزینه‌های سنگین تسلیحاتی برای کشورها بوده است.

جایگاه سوریه در سیاست خارجی روسیه

بدون تردید نقش فدراسیون روسیه در بحران سوریه از زوایای مختلف قابل‌بررسی و تعمق خواهد بود؛ زیرا مسکو تلاش کرده است تا سوریه را به‌عنوان آخرین دروازه نفوذ خود در خاورمیانه و جهان عرب حفظ و از افتادن آن به دامن غرب جلوگیری کند؛ به‌گونه‌ای که در اوضاع کنونی بخش عمده‌ای از تعارضات ژئوپلیتیکی و راهبردی روسیه با غرب، به‌ویژه آمریکا در خاورمیانه، به بحران سوریه و شرایط محیطی آن بازمی‌گردد (Phillips, 2012: 8). روسیه در سوریه دارای منافع است که برخی از آن‌ها وجه اشتراکی با منافع ایران در سوریه ندارند. درواقع حلقه اتصال منافع روسیه و ایران در سوریه را می‌توان مبارزه با گروه‌های تروریستی، حفظ مرزهای این دو کشور و مواجهه بانفوذ روزافزون غرب در منطقه دانست. اما می‌توان علاوه بر این عوامل به اهداف و منافع دیگر روسیه در سوریه نیز اشاره نمود:

۱. حفاظت از منافع روسیه در سوریه

روس‌ها منافع قابل‌توجه اقتصادی و نظامی در سوریه دارند. برای مثال، پایگاه دریایی

روسیه در شهر بندری طرطوس در سواحل مدیترانه قرار دارد و مسکو علاقه‌مند به حفظ آن است. تأسیسات دریایی روسیه از زمان اتحاد جماهیر شوروی در شهر بندری طرطوس مستقر است و حیاط خلوت کشتی‌های جنگی روسی برای تعمیر است. همچنین، پایگاه دریایی روسیه در طرطوس، تنها پایگاه نظامی روسیه در دریای مدیترانه است.

۲. حفظ منافع استراتژیک

پوتین پس از دخالت در سوریه این پیام را به جهان فرستاد که روسیه هنوز یک قدرت به حساب می‌آید. رهبری آمریکا در جنگ با عراق که سبب از میان رفتن صدام، دیکتاتور عراق شد و نیز از میان بردن حکومت معمر قذافی در سال ۲۰۱۱ با کمک ائتلاف بین‌المللی، مسکو را از متحدان کلیدی محروم کرد. سوریه برای مسکو کلید اصلی نفوذ استراتژیک در خاورمیانه است و کرملین علاقه‌مند به رها کردن این کشور نیست.

۳. جنگیدن با داعش

کرملین معتقد است که داعش درحالی که گسترش افراط‌گرایی است. روسیه، خود بارها هدف حملات تروریستی افراط‌گرایان قرار گرفته است. شورشیان افراط‌گرا در جنوب روسیه و جمهوری چچن از سال ۱۹۹۰ برای استقلال می‌جنگند. کرملین از آن می‌ترسد که پیروزی داعش در سوریه سبب بازتاب آن در داخل روسیه شود. سقوط هواپیمای روسیه در صحرای سینا که مسئولیت آن را داعش بر عهده گرفت، تأیید کننده نگرانی مسکو است.

۴. افزایش حمایت از پوتین در روسیه

بهای پایین نفت و تحریم روسیه به وسیله غرب به خاطر بحران اوکراین، باعث سقوط اقتصاد روسیه به بحران شد. اقتصاد روسیه در سال ۲۰۱۵ شاهد کاهش ۳٫۷ درصدی بود و روسیه را به یکی از ده اقتصاد نوظهور جهان با عملکرد بد تبدیل کرد. همچنین روبل، ارز رایج روسیه به کمترین ارزش خود در مقابل دلار رسید. جنگ سوریه، باعث تقویت حمایت از پوتین و افزایش غرور ملی روس‌ها شد.

۵. فروش سلاح

از جنگنده‌های سوخو ۳۵ تا موشک‌های کروز برای کشتی، سوریه از پشتیبانی تسلیحاتی روسیه برخوردار است. روسیه از گذشته جزو بزرگ‌ترین تولیدکنندگان تسلیحات جهان بوده است. چین و هند به عنوان بزرگ‌ترین خریداران تسلیحات روسیه، به دقت اقدامات مسکو در

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراست العالم الاسلامی
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

جنگ سوریه را رصد می‌کنند (روزنامه جام جم، ۹۴/۱۰/۲۰).

۶. کاهش انزوای بین‌المللی روسیه

درواقع، با به هم خوردن برتری روسیه نسبت به اروپا، از دیگر سو تأکید آمریکایی‌ها همواره بر هژمونی خود در تبلیغات سیاسی، نشان‌گر آن است که روسیه از اعتبار کم‌تری نسبت به گذشته در عرصه بین‌الملل برخوردار است. بر همین اساس، بحران سوریه، فرصتی پدید آورده است تا اعتبار گذشته روسیه بازگردانده شود. در ادامه به بررسی علل اهمیت سوریه در سیاست خارجی منطقه‌ای روسیه می‌پردازیم.

عوامل سیاسی

الف) نفوذ در خاورمیانه

خاورمیانه به دلیل منابع غنی انرژی و موقعیت خاص ژئوپلیتیک، حوزه منفعتی غیرقابل اغماض برای قدرت‌های بزرگ از جمله روسیه محسوب می‌شود. سابقه سیاست خاورمیانه‌ای روسیه محدود به طول عمر اتحاد جماهیر شوروی و روسیه فعلی نیست، بلکه به روابط روسیه تزاری با کشورهای منطقه می‌رسد. اما تغییر و تحولات در سیاست خاورمیانه‌ای روسیه در هر مرحله از تاریخ این کشور متأثر از برهه تاریخی خاص بوده است. منطقه خاورمیانه برای شوروی سابق دارای اهمیت راهبردی بوده است (مقدم، ۱۳۸۴: ۱۷۰).

خاورمیانه و موضوعات مختلف معطوف به آن، یکی از مسائلی است که مسکو، به‌ویژه در دوره دوم ریاست جمهوری پوتین، توجه زیادی به آن مبذول داشته است. تردد بالای دیپلماتیک میان مقامات خاورمیانه‌ای به مسکو و به‌عکس، به‌خوبی بیانگر بروز نوعی تحرک و پویایی در سیاست خاورمیانه‌ای روسیه و متفاوت از دهه‌های گذشته هست. دیپلماسی خاورمیانه‌ای و عربی روسیه پس از به قدرت رسیدن پوتین و خصوصاً بعد از جنگ آمریکا در عراق به‌منظور تأمین امنیت روسیه و منافع اقتصادی آن رابطه جدیدی را می‌طلبید. در این زمان که روسیه به دنبال بازسازی حضور خود در خاورمیانه بود، تمامی جوامع عرب نیز ایفای نقش سیاسی قوی‌تری را از سوی این کشور خواستار بودند (مقدم، ۱۳۸۴: ۳۶۸).

ب) قدرت بازیگری میان طرف‌های درگیر در صلح خاورمیانه
در زمان ریاست جمهوری مدودف و البته با نظر پوتین، یکی از جهت‌گیری‌های عمده

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۱۱۴

سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۱

سیاست خارجی روسیه، تمایل به کنار گذاشتن احساس حقارت دهه ۱۹۹۰ و بازگشت روسیه به سطح بالایی در امور بین‌الملل بوده است. اتخاذ این سیاست، بعد جدیدی به حضور روسیه در خاورمیانه که بسیاری از مناقشات در آن جاری است، بخشید. تأثیرگذاری روسیه در حل این مشکلات لازمه حضور جدی آن به‌عنوان یک بازیگر بین‌المللی با جایگاهی برتر هست. روسیه تمامی احزاب درگیر در مناقشات خاورمیانه را متصل به هم می‌داند، بنابراین یک فعالیت دیپلماتیک با پشتوانه بین‌المللی را دنبال می‌کند تا به آشکارسازی مناقشه خواه میان اسرائیل - لبنان - سوریه و یا اسرائیل - فلسطین بینجامد. (Stepanova, 2006).

عوامل اقتصادی

همان‌طور که قبلاً اشاره شد، یکی از اهداف روسیه از حضور در خاورمیانه، گسترش مناسبات اقتصادی با کشورهای منطقه هست و در این راستا فروش تسلیحات نظامی و تشکیل بلوک انرژی ازجمله مهم‌ترین منافع اقتصادی در منطقه خاورمیانه است که روسیه این اهداف را به‌شدت پیگیری می‌نماید. در این بین سوریه یکی از بازارهای استراتژیک روسیه در خاورمیانه محسوب می‌شود. در طول چندین دهه روابط شوروی سابق و روسیه کنونی با این کشور، سوریه به بازار استراتژیکی به‌ویژه در بخش فروش و ارسال تسلیحات روسی بدل شده است. سابقه طولانی فروش تسلیحات روسیه به سوریه به‌عنوان یک عامل مهم در حمایت‌های اخیر روسیه از دولت اسد نیز تلقی می‌شود. موضوع قابل تأمل این است که هرچند مرکزیت منافع اقتصادی روسیه با سوریه بر اساس تجارت سودمند تسلیحات شناخته می‌شود، اما این روابط تجاری با حضور شرکت‌های روسی در سوریه و همکاری در بخش انرژی نیز همراه می‌شود. شرکت‌های روسی در زمینه اکتشاف و توسعه نفت و گاز در سوریه سرمایه‌گذاری‌های کلانی را انجام داده‌اند. در مارس ۲۰۰۵، شرکت روسی تات فت توانست امتیاز کشف و توسعه نفت و گاز سوریه را از آن خود کند. تات نفت اولین شرکت روسی بود که با سوریه به عقد قرارداد در این زمینه پرداخت. در دسامبر همین سال شرکت دیگری به نام استروترانس گاز نیز وارد معامله با دمشق شد. این شرکت به‌عنوان تابع شرکت گازپروم ۳۱۹ کیلومتر از خط لوله بخش، گازی اعراب در مسیر رهاب - حمص را ساخته است (Bagdonas, 2012).

(p.64)

علاوه بر کشف و توسعه نفت و گاز، شرکت‌های روسی در زمینه پروژه‌های انرژی هسته‌ای در سوریه نیز مشغول می‌باشند.

شرکت رزتم در سال ۲۰۱۰ اعلام کرد که اولین کارخانه انرژی هسته‌ای در سوریه را خواهد ساخت و سرویس‌دهی به آن توسط تخنا پرامیک اسپرت که تولید تجهیزات انرژی را بر عهده خواهد داشت، ادامه می‌یابد. کارخانه‌های تولیدی و ساخت روسی نقش مهمی در اقتصاد سوریه ایفا می‌کنند که از جمله آن‌ها می‌توان به کارخانه اورالماش اشاره نمود. این کارخانه در سال ۲۰۱۰ به منظور فراهم آوردن تجهیزات حفاری برای شرکت‌های نفتی سوریه با این کشور قراردادی منعقد نمود. تراکتورنیو زاودی برنامه‌هایی را به جهت معامله با شرکت‌های سوریه در زمینه ساخت تجهیزات کشاورزی اعلام کرده است. گروه سینا را نیز مجموعه هتل‌هایی را در شهر لاذقیه ساخته است.

شرکت سیترونیکز در سال ۲۰۰۸ قراردادی با سوریه منعقد نمود که بر اساس آن ساخت شبکه وایرلس را اجرا نمود. می‌توان گفت حضور فعال شرکت‌های روسی در سوریه در زمینه‌های مختلف سبب رونق بخشیدن به اقتصاد این کشور شده است و در کنار آن، این شرکت‌ها نیز از سود سرشاری بهره می‌برند. درگیری در سوریه و به تبع آن تغییر رژیم در این کشور سبب هراس متخصصین روسی شده است. تحقق این امر سبب از دست رفتن قراردادهای سودمند خواهد شد و این احتمال وجود دارد که رژیم بعدی، پیوندهای اقتصادی را با حامیان امروز خود یعنی ترکیه، اروپا و ایالات متحده متعقد گرداند (Gorenburg, 2012).

عوامل نظامی

الف) پایگاه طرطوس

طرطوس واقع در دریای مدیترانه تقریباً در ۲۵ کیلومتری مرز سوریه با لبنان قرار دارد. این بندر تنها پایگاه دریایی خارج از اتحاد شوروی سابق است که با توجه به اهمیت استراتژیک آن تاکنون توسط روسیه حفظ شده است. طرطوس به واسطه موقعیت پدافندی خود اهمیت ویژه‌ای برای روسیه دارد، زیرا به واسطه آن‌هم برخی از اهداف سیاسی تحقق می‌یابد و هم یک شریک استراتژیک در دنیای عرب، حفظ خواهد شد. این پایگاه بر اساس موافقت‌نامه ۱۹۷۱ میان اتحاد شوروی و سوریه به نیروی دریایی شوروی جهت آموزش نیروهای خود

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام
جمعه ترانست العالم الاسلامی

۱۱۶

سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۱

واگذار شد. بر اساس این موافقت‌نامه جنگنده‌ها، زیردریایی‌ها و کشتی‌های تجاری شوروی اجازه بهره‌برداری از تجهیزات بندر طرطوس را کسب کردند. نیروی دریایی روسیه به سوریه به‌عنوان یک پایگاه حیاتی در جهت اجرای عملکرد خود در حوزه مدیترانه و احاطه بر منطقه می‌نگرد؛ چراکه پایگاه دریایی طرطوس به‌طور قابل‌توجهی می‌تواند ظرفیت‌های عملی روسیه را ارتقا دهد و کشتی‌های مستقر در آن نیز قابلیت دسترسی به دریای سرخ و اقیانوس هند را از طریق کانال سوئز و دسترسی به آتلانتیک را به‌واسطه تنگه جبل الطارق ظرف چند روز دارا می‌باشند (Harmer, 2012).

امروزه با بروز جنگ در سوریه، روسیه در جهت تحقق اهداف سیاسی خود از این پایگاه بهره‌برداری می‌کند و آن را به‌عنوان محلی جهت تحویل سلاح به دولت اسد تبدیل کرده است. درواقع ایجاد این بحران، موقعیتی را برای روسیه به وجود آورده است تا حضور خود را به دیگران یادآوری نماید (Trenin, 2013: 12).

ب) خریده‌های تسلیحاتی سوریه

درگیری‌های نظامی سوریه با رژیم صهیونیستی و اشغال قسمتی از خاک سوریه توسط این رژیم همواره یکی از دغدغه‌های مسئولین سوریه بوده است. با توجه به قدرت نظامی رژیم صهیونیستی و تهدیدات این رژیم، سوریه راهبرد خود را بر اساس مقابله با تهدیدات روزافزون این رژیم قرار داده و به همین دلیل بودجه زیادی را برای ارتش اختصاص داده و قرارداد کلانی را در زمینه تسلیحات با بلوک شرق به‌ویژه پس از فروپاشی شوروی با روسیه داشته است. به دنبال موضع‌گیری سیاسی - نظامی روسیه نسبت به تمرکز نیروهای ترکیه و عراق در مرزهای سوریه و در پی آن اعلام آمادگی روسیه در حمایت از استقلال و حاکمیت این کشور، نخستین معامله اسلحه در ۱۹۵۵ به مبلغ یک‌صد میلیون پوند بین سوریه و بلوک شرق صورت گرفت (امامی، ۱۳۷۶: ۱۸۶).

تجارت اسلحه میان اتحاد شوروی و سوریه تا دهه ۹۰، در مجموع به ۳۴ میلیارد دلار می‌رسید و اتحاد شوروی منبع اصلی سوریه در تأمین اسلحه و آموزش افسران نظامی بود. فروپاشی اتحاد شوروی توانایی سوریه را به‌طور جدی در دستیابی به تجهیزات مدرن نظامی تحلیل برد و این مهم از طریق واردات سوریه از کره شمالی و ایران نیز جبران نمی‌شد. تا اینکه پوتین در سال ۲۰۰۵ تصمیم سیاسی مبنی بر ازسرگیری تجارت با سوریه را اتخاذ نمود

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

و در این راستا هیچ مشکلی در ایجاد موقعیت خود به عنوان یک فروشنده بزرگ سلاح در بازارهای سوریه را نداشت. هرچند پوتین از یک سو به اسرائیل اطمینان داد که مسکو امنیت آن را به خطر نخواهد انداخت و از سوی دیگر تمایلی به برهم زدن توازن قوای منطقه دارد، با این حال نمی تواند بزرگترین منفعت خود را در سوریه نادیده بگیرد و این متحد قدیمی خود را بدون قدرت دفاعی رها کند. تا قبل از سال ۲۰۰۶ هیچ نوع تسلیحات مدرنی به این کشور عرضه نشده، اما روسیه تعمیر و به روزرسانی سخت افزارهای نظامی مورد استفاده ارتش سوریه را همچنان ادامه داده است و در کنار آن نیز به افسران نیروهای نظامی سوریه در حد افسران ارشد آموزش می دهد. تا سال ۲۰۰۶ تقریباً صد هزار افسر سوری هم در دانشگاهی های نظامی شوروی و هم روسیه آموزش دیده اند. به نظر می رسد روسیه عرضه تسلیحات به این کشور را به عنوان ابزار چانه زنی با آمریکا یا اسرائیل قرار بدهد. در مجموع می توان سابقه تجارت طولانی مدت تسلیحات روسیه با سوریه را دلیل محکمی بر پشتیبانی های اخیر روسیه از دولت اسد تلقی کرد. بر این اساس روسیه با اتخاذ سیاست حمایتی از دولت اسد، در صدد است تا یکی دیگر از بازارهای پر رونق خود در منطقه را از دست ندهد؛ مانند آنچه پس از انقلاب لیبی رخ داد و روسیه عملاً بازارهای این کشور را از دست داد.

مخاطرات بحران سوریه برای فدراسیون روسیه

فدراسیون روسیه به عنوان بازیگری تأثیرگذار در معادلات منطقه ای و حتی بین المللی چالش هایی مثل بحران سوریه را به دقت زیر نظر می گیرد تا در صورت امکان اوضاع را به نفع خود و متحدانش تغییر دهد. این مسئله در جدیت مسکو در قبال بحران سوریه و حمایت از نظام بشار اسد به وضوح خود را نشان داده است. اما نکته بسیار مهم در رفتارشناسی روسیه در قبال بحران سوریه، مخاطراتی است که این بحران برای مسکو و منافع آن در منطقه به دنبال خواهد داشت؛ بنابراین ضرورت دارد ابعاد مختلف مخاطرات بحران سوریه برای فدراسیون روسیه بررسی شود:

مخاطرات ناظر بر خارج نزدیک

یکی از دغدغه ها و نگرانی های مهم مسکو در قبال بحران سوریه این است که این بحران دامنه دار شود و امواج افراط گرایانه و تروریستی آن به جمهوری های استقلال یافته

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعه دانش آگاهان اسلامی
انجمن مطالعات جهان اسلام

شوروی سابق به عنوان حیاط خلوت روسیه برسد. کشورهای به اصطلاح خارج نزدیک، به ویژه جمهوری های آسیای مرکزی و قفقاز، پتانسیل زیادی برای رسوخ افراط گرایی تکفیری برخاسته از بحران سوریه دارند و این همان هراسی است که فدراسیون روسیه را به خود مشغول کرده است. در واقع، مسکو به خوبی می داند که اگر نا آرامی ها و تشنج های برخاسته از بهار عربی و بیداری اسلامی، به ویژه موج خشونت ها و افراطی گری های گروه های تکفیری در سوریه به کشورهای حوزه خارج نزدیک راه یابد، می تواند ثبات این حلقه امنیتی راهبردی روسیه را به هم زند و موجب کاهش نفوذ مسکو در منطقه شود؛ زیرا وجود میلیون ها مسلمان در این کشورها و سابقه نه چندان مطلوب رفتار مسکو با مسلمانان به ویژه در بحران های چچن و کوزوو می تواند فضای منطقه را به شدت ضد روسی کند و عرصه را برای حضور و نفوذ هر چه بیشتر رقبای استراتژیک روسیه در منطقه به ویژه غرب و آمریکا فراهم سازد (منصوری، ۱۳۹۲: ۱۸۰). بنابراین، یکی از مخاطرات جدی بحران سوریه برای فدراسیون روسیه، سرازیر شدن این بحران به کشورهای خارج نزدیک و به تبع آن به خطر افتادن نفوذ تاریخی مسکو در این مناطق خواهد بود؛ زیرا این مناطق همواره به عنوان حائل میان فدراسیون روسیه و سایر نقاط بوده و نقش بسزایی در تأمین امنیت و تمامیت سرزمینی روسیه ایفا کرده اند. به هر حال، روسیه به هیچ وجه نخواهد پذیرفت که اقدامات محور غربی عربی در قبال بحران سوریه موجب به خطر افتادن نفوذ دیرینه اش در خارج نزدیک شود.

مخاطرات ناظر بر امنیت ملی

حفظ تمامیت ارضی و امنیت ملی فدراسیون روسیه امری بسیار حیاتی است که مقامات کرملین هیچ گونه تهدید علیه آن را بر نخواهند تافت. حال باید دید آیا بحران سوریه می تواند مخاطراتی در حوزه امنیت ملی برای روسیه همراه داشته باشد یا نه؟ بی تردید وجود میلیون ها مسلمان در خاک روسیه و رفتار شدید مسکو با مسلمانان در بحران های پیش آمده در دو دهه اخیر به ویژه در چچن، کوزوو، آبخازیا، اوستیا و... این احتمال را قوی می کند که روسیه هرگونه اقدامی را که به تحریک مسلمانان این کشور منجر شود، تهدیدی علیه امنیت ملی خود در نظر بگیرد. با این وصف، بحران سوریه با تحریک و توسعه افراط گرایی ممکن است مسلمانان ساکن فدراسیون روسیه را به انجام اقدامات متعدد ضد حکومتی تشویق کند و از این طریق امنیت ملی روسیه را به مخاطره اندازد (Demir, 2013: 68). از طرفی وجود

گرایش‌های استقلال‌طلبانه در مناطق و جمهوری‌های فدراسیون روسیه به‌عنوان خطری جدی مطرح است. اگر روسیه در بحران سوریه تزلزل نشان دهد و به هر دلیل از مواضع خود کوتاه آید، این موضوع می‌تواند نشانه‌ای دیگر از ضعف و هراس مسکو در مقابل غرب، به‌ویژه دولت آمریکا باشد و خودبه‌خود استقلال‌طلبان را به مخالفت و امتیازگیری بیشتر از کرملین ترغیب کند. به هر ترتیب، موفقیت فدراسیون روسیه در بحران سوریه می‌تواند به کنترل و بعضاً محدود کردن اقدامات تروریستی و تکفیری در منطقه بینجامد. این موضوع علاوه بر تأمین منافع دیرینه روسیه در خارج نزدیک، مخاطرات امنیت ملی این کشور را کاهش می‌دهد؛ زیرا مسکو همواره از شعله‌ور شدن بنیادگرایی مذهبی و گسترش اسلام سیاسی در مرزهای خود هراس داشته است (ذوقی، ۱۳۹۰: ۲۰۹). بنابراین، مخاطرات ناظر بر امنیت ملی روسیه در بحران سوریه نیز قابل توجه و تأمل است.

مخاطرات ناظر بر ملاحظات استراتژیکی

اینکه فدراسیون روسیه به بحران سوریه از زاویه منافع و مخاطرات ناظر بر کشورهای خارج نزدیک و امنیت ملی خود نگاه کند، امری صحیح و ضروری است؛ اما این مسئله به‌هیچ‌وجه نباید تمایل دیرینه روس‌ها مبنی بر قدرت بزرگ بودن را به حاشیه براند. از این منظر، هرگونه تحرک در سیاست‌های عمل‌گرایانه مسکو به‌ویژه در دوران پوتین را باید در قالب ملاحظات استراتژیکی موردتوجه قرارداد. بنابراین، مخاطرات ناظر بر ملاحظات استراتژیکی فدراسیون روسیه یکی از عوامل بسیار مهم ترغیب مسکو به نقش‌آفرینی جدی در بحران سوریه بوده است. در این راستا نیاز به تصریح است که در شرایط کنونی بخش مهمی از منافع فدراسیون روسیه در خاورمیانه و جهان عرب از دمشق عبور می‌کند و مستلزم توازن قوای مسکو با رقبای قدری مثل محور غربی - عربی در آن است (Bagdonas, 2012: 69). درواقع، دو موضوع بسیار مهم در حوزه ملاحظات استراتژیکی فدراسیون روسیه در منطقه قابل بحث است: اول، فدراسیون روسیه به‌شدت علاقه‌مند از سرگیری نقش دیرینه خود به‌عنوان بازیگری تعیین‌کننده و قدرتی بزرگ در معادلات منطقه‌ای و جهانی است. چنین تمایلی موجب می‌شود تا روسیه در درجه اول در بحران سوریه به دنبال تعادل سازی و توازن قوا در مقابل ایالات متحده آمریکا به‌عنوان بازیگر تعیین‌کننده بین‌المللی باشد. در این راستا مسکو تلاش کرده است هرگونه اقدام یک‌جانبه آمریکا و محور حامی مخالفان اسد را محدود

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۱۲۰

سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۱

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش های بنیادی جهان اسلام

کند و صرفاً اقدامات را از کانال شورای امنیت به عنوان تبلور اراده جامعه بین المللی پیش برد (Demir, 2013: 70). علاوه بر این، روسیه به هیچ وجه دوست ندارد دخالت خارجی آمریکا و غرب موجب سرنگونی رژیم اسد شود؛ زیرا این مدل از تغییر رژیم در منطقه در درازمدت به ضرر فدراسیون روسیه و حکومت های تحت حمایت آن در منطقه تمام خواهد شد (Rog-ers, 2012: 6). بنابراین تلاش فدراسیون روسیه برای احیای خود به عنوان یک قدرت بزرگ تعیین کننده در معادلات بین المللی موجب شده است تا کرملین بحران سوریه را میدانی مهم برای ملاحظات استراتژیک خود در نظر گیرد. دوم، فدراسیون روسیه در سیاست خارجی عمل گرایانه جدید خود در دوران پوتین به شدت علاقه مند گسترش و دستکم حفظ نفوذ خود در خاورمیانه است. در این راستا، سوریه به عنوان آخرین پایگاه نفوذ باقی مانده در منطقه حائز اهمیت فراوان است؛ بنابراین مسکو تلاش می کند با توجه به ملاحظات استراتژیک خود، آرایش نیروها و صحنه نبرد در بحران کنونی سوریه را به نفع ائتلاف روسی چینی ایرانی پیش (Bagdonas, 2012: 67). زیرا جغرافیای سیاسی خاورمیانه به سمتی پیش می رود که از دست دادن سوریه، هزینه های جبران ناپذیری برای مسکو به دنبال خواهد داشت. اگرچه فدراسیون روسیه به صراحت این علایق و نگرانی ها را بیان نمی کند، اما در نگاه راهبردی و بلندمدت مسکو در قبال تحولات منطقه ای نظیر بحران سوریه تردیدی وجود ندارد. با توجه به موارد یادشده باید تصریح کرد که فدراسیون روسیه با نگاه کلان استراتژیک درصدد مقابله با یک جانبه گرایی آمریکا و تلاش برای ایجاد جهانی چندقطبی در قبال مسائل بین المللی و منطقه ای نظیر بحران سوریه است. این مسئله به وضوح در رویکردها و جهت گیری های استراتژیک فدراسیون روسیه در سال های اخیر مشهود بوده است (Bagdonas, 2012: 70).

نتیجه گیری

با در نظر گرفتن تغییراتی عمده در سیاست خارجی فدراسیون روسیه در دو دهه اخیر و منافع غالباً سیاسی و امنیتی این کشور در بحران سوریه، واقع‌گرایی ساختاری همانند واقع‌گرایی تدافعی به‌مثابه چارچوب نظری پویا می‌تواند تصویر قابل قبولی از نحوه روبه‌رو شدن مسکو با بحران سوریه به دست دهد. نیک می‌دانیم که واقع‌گرایان تدافعی نیز مانند واقع‌گرایان ساختارگرا با پیچیدگی نسبتاً بیشتری به آنارشی و استلزامات نظام بین‌الملل توجه دارند؛ به این معنی که معتقدند آنارشی بین‌المللی به‌گونه‌ای نیست که امنیت را نایاب کند.

در نتیجه، دولت‌ها در چنین شرایطی رفتار تهاجمی ندارند و تنها در صورتی تهاجمی عمل می‌کنند که خطری جدی را احساس کنند. در واقع، موضوع اساسی در بحث واقع‌گرایی تدافعی و تهاجمی این است که آیا انگیزه‌های ناشی از سیستم بین‌الملل سبب تشویق کشورها به حفظ و افزایش امنیت خود از طریق تلاش برای حفظ وضع موجود خواهد شد یا آن‌ها خواهان دستیابی به حداکثر امنیت از طریق افزایش قدرت نسبی و نفوذ خود هستند. در این مسیر، والتز معتقد است که کشورها دارای شماری از اهداف از جمله بقا تا سلطه جهانی هستند؛ ولی اولین و اصلی‌ترین نگرانی آن‌ها دستیابی به حداکثر امنیت است. وی معتقد است که اولین علاقه و هدف دولت‌ها دستیابی به حداکثر قدرت نیست، بلکه حفظ موقعیت خود در سیستم، اولین هدف است.

با شکل‌گیری بحران سیاسی در سوریه، بازیگران منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای بر اساس منافع و علایق خود جهت‌گیری‌های متفاوتی را در رابطه با این کشور که اهمیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک خاصی در منطقه خاورمیانه دارد، اتخاذ نموده‌اند. ایران و روسیه به‌عنوان دو قدرت اصلی در بحران سوریه مطرح هستند و نقش مهمی را در آینده این کشور می‌توانند ایفا نمایند. مقاله حاضر به بررسی نقش دو کشور ایران و روسیه در بحران سوریه بر اساس دیدگاه واقع‌گرایی نوکلاسیک پرداخته است. واقع‌گرایی نوکلاسیک در مقایسه با واقع‌گرایی کلاسیک و نواقع‌گرایی از مزیت‌های نسبی به‌عنوان چارچوب نظری برای تحلیل سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران برخوردار است. اولاً، با تلفیق دو سطح داخلی و سیستمیک، امکان بیشتری برای تبیین تأثیرگذاری توأمان متغیرهای فردی، نقشی، دیوان‌سالاران، سازمانی، حکومتی، اجتماعی و خارجی بر سیاست خارجی ایران فراهم می‌سازد. ثانیاً، تنوع و تفاوت

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۱۲۲

سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۱

رفتار سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در طول زمان یا حوزه‌های موضوعی مشابه در چارچوب واقع‌گرایی نوکلاسیک امکان‌پذیر می‌گردد. ثالثاً، تأثیرگذاری متقابل سیاست داخلی و سیاست خارجی نیز بر مبنای اصول و مفروضه‌های واقع‌گرایی نوکلاسیک ممکن و میسر می‌شود. رابعاً، رفتارهای مشابه و یکسان جمهوری اسلامی ایران در نظام‌های بین‌الملل متفاوت دوقطبی و یک‌قطبی از یک‌سو و رفتارهای متفاوت آن در نظام بین‌الملل یا ساختار واحد، مثلاً تک‌قطبی، را نیز می‌توان در قالب واقع‌گرایی نوکلاسیک تحلیل و تبیین کرد. خامساً، امکان تبیین و توضیح تأثیرگذاری توأمان و هم‌زمان متغیرها و عوامل غیرمادی و انگاره‌ای مانند ملت‌گرایی، ایدئولوژی، گفتمان و هویت و عناصر مادی قدرت نظامی و اقتصادی بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی نیز در چارچوب واقع‌گرایی نوکلاسیک وجود دارد. بالاین‌حال، واقع‌گرایی نوکلاسیک نیز از محدودیت‌های نظری و عملی خاص خود در تحلیل سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران رنج می‌برد. اول، آنچه جمهوری اسلامی ایران باید از نظام بین‌الملل و اجبارها و الزامات آن بیاموزد را با آنچه عملاً از آن می‌آموزد خلط می‌کند. دوم، برای توضیح و تحلیل واکنش‌های جمهوری اسلامی ایران به الزامات و اجبارهای نظام بین‌الملل بیش‌ازاندازه بر آسیب‌شناسی عوامل داخلی و فردی تأکید و تمرکز می‌کند. سوم، اولویت و اهمیت علی‌متغیرهای داخلی و بین‌المللی در شکل‌دهی به سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به‌خوبی از هم تفکیک و تبیین نشده است. به‌گونه‌ای که بعضی از مواقع بر اهمیت و اولویت علی‌متغیرهای سطح واحد و داخلی تأکید می‌شود؛ ولی در مواقع و شرایط دیگر، نقش علی‌متغیرهای سیستمیک برجسته می‌گردد؛ زمانی دیگر اهمیت و اولویت ادراکات و برداشت‌های رهبران و تصمیم‌گیرندگان اصلی در سیاست خارجی از متغیرهای مادی و قدرت نسبی بیشتر است؛ زمان دیگر، متغیرهای مادی به‌تنهایی قادر به تبیین رفتار سیاست خارجی ایران بوده و کفایت می‌کنند. چهارم، واقع‌گرایی نوکلاسیک به‌نوعی در پذیرش مفروض کنش‌گر عاقل به‌عنوان یک مفروض واقع‌گرایی در تحلیل سیاست خارجی کشورها، ازجمله ایران، دچار شک و تردید است. پنجم، به‌رغم تلاش برای اجتناب از تقلیل‌گرایی، ولی درنهایت، واقع‌گرایی نوکلاسیک برای تحلیل سیاست خارجی گریزی از آن ندارد. چون عوامل سطح واحد و داخلی در این نظریه کارکرد و خاصیت علی دارند. ششم، مانند دیگر انواع واقع‌گرایی، بیش‌ازاندازه بر ماهیت مادی قدرت

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بانی جهان اسلام

۱۲۴

سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۱

تأکید و تمرکز کرده و نقش عناصر غیرمادی قدرت را دست کم می‌گیرد. همچنین مسکو همواره روی مسائل سوریه حساسیت زیادی داشته است. این مسئله در بحران اخیر سوریه و نقش‌آفرینی جدی روسیه در آن ابعاد گسترده‌تری پیدا کرده است. در این مقاله تلاش شد ابعاد مختلف مواجهه فدراسیون روسیه با بحران سوریه مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد. در واقع مشخص شد فدراسیون روسیه به دلیل منافع و مخاطرات مختلف ناشی از بحران سوریه برای خود به‌ویژه ملاحظات استراتژیک تلاش کرده است نقشی تعیین‌کننده و مؤثرتر در این بحران ایفا کند. این یافته در قالب واقع‌گرایی تدافعی می‌تواند رفتارشناسی مناسبی از عملکرد روسها در قبال بحران سوریه به دست دهد؛ بر این اساس فدراسیون روسیه با درک واقعیت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی موجود تلاش دارد از به هم خوردن وضع موجود و توازن قوا در بحران سوریه جلوگیری کند و از طریق ایجاد اتحاد و ائتلاف با کشورهای نظیر ایران و چین مانع سقوط بشار اسد و روی دادن شکست دیگری در مقابل غرب نظیر لیبی شود. دو کشور ایران و روسیه بر اساس منافع مشترک و دیدگاه‌های مشترکی که در مورد سوریه دارند در مدت بحران سوریه باهم همکاری‌های نزدیکی داشته‌اند و سعی نموده‌اند به‌عنوان یک محور مهم بحران سوریه در این کشور نقش اصلی را داشته باشند.

با بررسی دخالت دو کشور ایران و روسیه در بحران سوریه و تلاش برای نقش‌آفرینی در آن به نظر می‌رسد زمینه‌های همکاری دو طرف در سوریه بیشتر از تفاوت‌ها و اختلاف‌نظرهای این دو کشور هست. ایران و روسیه هر دو به حل سیاسی بحران و حمایت از دولت سوریه معتقدند و بر مبارزه با گروه‌های تروریستی مانند داعش و النصرة می‌پردازند. هر دو کشور سوریه را به‌عنوان پایگاهی استراتژیک برای خود قلمداد می‌کنند که خط نبرد آنان با قدرت‌های منطقه‌ای و جهانی هست. هر دو کشور برای جلوگیری از نفوذ بیشتر محور غربی، عربی و ترکی در سوریه با یکدیگر همسو هستند و بر اساس دیدگاه واقع‌گرایی نوکلاسیک در سوریه حضور پیدا کرده‌اند. هر دو کشور سعی دارند تا جنگ را از مرزهای خود دور نگاه‌دارند. اما در رابطه با نقش حزب‌الله لبنان و تحویل دادن سلاح‌های روسی به این گروه دو کشور با یکدیگر همسو نیستند. از طرف دیگر ایران سوریه را محور مقاومت علیه اسرائیل می‌داند اما روسیه اسرائیل را به عنوانی کشوری قانونی به رسمیت شناخته است.

منابع

- احمدی، علی و زارع، محمد (۱۳۹۱) "تحلیلی بر روابط آمریکا و چین در پرتو تئوری توازن قوا"، فصلنامه ره نامه سیاست‌گذاری، سال دوم، زمستان، ش ۶.
- امامی، محمدعلی (۱۳۷۶) سیاست و حکومت در سوریه، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- آجر لو، حسین (۱۳۹۰) تحولات سوریه: ریشه‌ها و چشم‌اندازها، فصلنامه مطالعات خاورمیانه، سال هجدهم، شماره سوم.
- آدمی، علی و فخرالدین، مهری (۱۳۹۲) سیاست خارجی روسیه در قبال بحران سوریه ریشه‌ها، اهداف و پیامدها، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال نهم، شماره ۲۲.
- بشارتی، محمد رضا (۱۳۹۲) نقش کشورهای منطقه ای و فرامنطقه ای در تحولات و بحران سوریه، ماهنامه تبیان، شماره ۹۶-۹۵.
- بوزان، باری، ویور، الی (۱۳۷۷) مناطق و قدرت‌ها: ساختار امنیت بین‌الملل، ترجمه رحمان قهرمان پور، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال‌الدین (۱۳۹۰) واقع‌گرایی نوکلاسیک و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و پنجم، شماره ۲: صص ۲۹۴-۲۷۵.
- ذوقی بارانی، کاظم و دیگران (۱۳۹۰) تحلیل ژئوپلیتیک سوریه: بستری برای تدوین سیاست خارجی ایران در خاورمیانه «، سیاست دفاعی، ش ۷۷.
- زرنچک، جوزف، (۱۳۹۲)، آمریکا در سوریه به دنبال چیست؟ ماهنامه بیداری اسلامی، سال دوم، ش ۶.
- سراج، رضا، (۱۳۹۰)، نگاه راهبردی به پشت پرده بی‌ثبات‌سازی سوریه، نوشته‌شده در . پایگاه خبری جوان دیلی در www.javandaily.com
- سیمبر، رضا، قربانی، وحید و مرادی افرایلی، عیسی . (۱۳۹۲)، قدرت‌های بزرگ و وحدت کره "، فصلنامه روابط خارجی، سال پنجم، تابستان ، شماره ۷.
- صادقی، سید شمس‌الدین (۱۳۹۱) ، "راهبرد سیاست انرژی روسیه در اوراسیا؛ فرصت‌ها . موانع"، فصلنامه روابط خارجی، سال چهارم.
- فرزندی، عباسعلی (۱۳۹۱) اهمیت راهبردی سوریه برای ایران، ماهنامه پیام انقلاب، شماره ۶۲.
- قاسمی، فرهاد (۱۳۹۱) "رهیافت نظری بر دیپلماسی منطقه‌ای: واحدهای تجدیدنظرطلب در گذار چرخه سیستمی قدرت" فصلنامه روابط خارجی، سال هشتم .
- کتاب سبز سوریه (۱۳۷۸)، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- کرمی، جهانگیر (۱۳۸۹)، روابط ایران و روسیه در سال های ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۸: بسترها، عوامل و محدودیت‌ها، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، شماره ۶.
- کرمی، جهانگیر (۱۳۹۲) نقش روسیه در بحران سوریه ، تراز، ش ۱.

- کیانی، داود (۱۳۸۷) سیاست روسیه در خاورمیانه، محورها و محرک‌ها، فصلنامه راهبرد شماره ۴۷.
- متقی، ابراهیم (۱۳۹۰)، نقش و راهبرد آمریکا در گسترش نافرمانی مدنی سوریه، فصلنامه رهنما سیاست‌گذاری، سال دوم، شماره سوم.
- مرادی، اسدالله و شهرام نیا، امیر مسعود (۱۳۹۴)، بحران سوریه و امنیت منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال چهارم، شماره ۱۵.
- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۹۰)، تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل، تهران: انتشارات سمت.
- مقدم، فرشته (۱۳۸۴) رویکرد سیاست خارجی روسیه در خاورمیانه، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۵۰.
- منصوری، محمدحسین (۱۳۹۲) بررسی مواضع و اهداف روسیه در بحران سوریه، پژوهش‌های علوم انسانی دانشگاه اصفهان، سال پنجم، ش ۳۱.
- موسوی زاده، سید علی (۱۳۹۰) ویژه‌نامه، بیداری اسلامی و ریشه‌شناسی بحران سوریه «نهمین هم‌اندیشی نمایندگان فرهنگی ج.ا.ایران در خارج از کشور، شماره دوم
- نجات، سید علی و اصغر جعفری ولدانی (۱۳۹۲)، بررسی جایگاه و نقش جمهوری اسلامی ایران در بحران سوریه»، پژوهش‌های سیاسی، س ۳، ش ۸.
- نیاکویی، سید امیر، بهمنش، حسین (۱۳۹۱) بازیگران معارض در بحران سوریه: اهداف و رویکردها، فصلنامه روابط خارجی، سال چهارم، شماره ۴.
- نیاکوئی، سید امیر، علی اسمعیلی و علی‌اصغر ستوده (۱۳۹۱) تبیین راهبرد امنیتی ایران در قبال سوریه -۲۰۱۳ تا ۲۰۱۱ فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام، سال اول، شماره سال چهارم.
- Elman, Colin (2007), Realism, in Martin Griffiths, ed. International Relations Theory for the Twenty First Century, London: Routledge.
- Phillips, Christopher (2012), "Into the Quagmire: Turkey's Frustrated Syria Policy", The -Royal Institute of International Affairs, London, At: http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Middle%20East/1212bp_phillips.pdf
- Rogers, Paul (2012), "The Iranian and Syrian Crises", Oxford Research Group (ORG), At: <http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/sites/default/>
- Bagdonas, Azuolas (2012), "Russia's Interests in the Syrian Conflict: Power, Prestige, and Profit", European Journal of Economic and Political Studies (ejeps), Vol.5, No.2.
- Bartell, Dawn. L & David. H. Gray. (2012). "Conflict in Syria and the Opportunity to Reduce Iran's Regional Influence and Iran's Threat to the International Community". Norwich University Masters of Diplomacy School of Graduate Studies. 3 (4). pp. 136-147.

- Dmir, Sertif (2013), "The ImpactT Of The Syria Crisis", At: http://www. egeweb.ege.edu.tr/tidid/files/dergi_13/09.pdf
- Frieden, Jeffrey,David Lake(etal). (2000).International Political Economy:Perspectives on Global Power and Wealth, New York: St.Martin.s Press.
- Fulton, Will & et al.(2013). "Iranian Strate Gyin Syrian", Journal of Aei's Critical Threats, Institue for the study of war, pp. 1-42.
- Goodarzi, Jubin. M (2013). "Syria and Iran Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment". Journal of Ortadogu Etutleri, 4.(2), pp. 31-54
- Gorenburg, Dmitry (2012),"Why Russia Supports Repressive Regimes in Syria and the Middle East", PONARS Eurasia Policy, No.198, www.Ponarseurasia.org
- Harmer, Christopher (2012), "Russian Naval Base Tartus", Studies in ISW (Institute for the Study of War),
- Harriet,Sherwood,(2012),"Arab League Urges Joint Un-Arab peacekeeping Mission in Syria",The guardian February12.
- Taliaferro, Jeffrey, Steven Lobell and Norrin Pipsman (2009), Introduction: Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy, in Lobell et al.
- Taliaferro, Jeffrey, Steven Lobell and Norrin Pipsman (2009), Introduction: Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy, in Lobell et al.
- Kaczmariski, Marcin (2011), "Russia's Middle East Policy after the Arab Revolutions", Studies in: OSW Com-mentary (Center for Eastern Studies), osw.waw.pl
- Kreutz, Andrej (2010), "Syria:Russia's Best Asset in the Middle East", Studies in Russia/ NIS Center, www.ifri.org
- Lyengar, Radha & Others (2013), "The Conflict In Syria: An Assessment Of US Strategic Interests", New America Foundation
- Rogers, Paul (2012), "The Iranian and Syrian Crises", Oxford Research Group (ORG), At: <http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/sites/default/ files/OctEn12.pdf>
- Rose, Gideon (1998), Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy, Word Politics, 5
- Stepanova, Ekaterina (2012), "The Syrian Civil War: Transition Without Intervention?", Institute of World Economy and International Relations (IMEMO), Moscow.

- Stepanova, Ekaterina (2012), "The Syrian Civil War: Transition Without Intervention?", Institute of World Economy and International Relations (IMEMO), Moscow.
- Sun, Degang .(2009). "Brothers Indeed: Syria- Iran Quasi alliance Revisited" . Journal of Middle East and Islamic Studies in Asia, 3(2), PP.67-80
- Sutherlin, John. W. (2013). "The Syria Dilemma: a U.S. Led Invasion or a U.N. Sponsored Resolution". Journal of International Humanities and Social Science, (13),pp.1-10.
- Swaine, Michael D. (2013), "Chinese Views of the Syrian Conflict", At: <http://media.hoover.org/sites/default/files/documents/CLM39MS.pdf>
- Trenin, Dmitri (February, 2013), "The Mythical Alliance: Russia's Syria Policy", Washington D.C. Carnegie Endowment for International Peace
- Waltz, Kenneth H. (1979), Theory of International Politics, New York: Random House.
- Zaborowski, Marcin (etal) .(2011). "Iran's Reactions to the Arab Spring and the Crisis in Syria". Journal of institute PISM, (99), pp. 596-597.

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۰۷۰۴۰۴

به این مقاله این گونه استناد کنید:

موسوی، سید محمد (۱۳۹۶)، «واقع‌گرایی ساختاری و جایگاه سوریه در سیاست‌های منطقه‌ای ایران و روسیه» فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، س ۷، ش ۴، زمستان ۹۶، صص ۸۹-۱۲۸

۱۲۸

سال هفتم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۶